

ISTRA UOČI KONFERENCIJE MIRA

(Talijanska okupacija Istre 1918. i istarski Hrvati)

I

Kada je 3. XI 1918. između savezničkih i udruženih sila i Austro-Ugarske zaključeno primirje, Istra i istarski otoci, kao i ostali jugoslavenski krajevi na Jadranu, bili su već faktično priključeni novoosnovanoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba i nalazili se pod vlašću Narodnog vijeća SHS u Zagrebu. Preuzevši 19. X vođenje narodne politike u svoje ruke, to je vijeće odmah postavilo zahtjev za ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavu njihovu etnografskom području bez obzira na ma koje pokrajinske ili državne granice u kojima žive. U tom vrhovnom narodnom zastupništvu bila je predstavljena i Istra. Kao predstavnici istarskih Hrvata u plenumu su se Vijeća nalazili delegati Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri dr Đuro Červar, Josip Grašić i dr Šime Kurelić, a po pravu, kao zastupnici u Carevinskom vijeću u Beču, dr Matko Laginja i prof. Vjekoslav Spinčić. U središnjem odboru Vijeća Istru su zastupali dr Đuro Červar (zamjenik Josip Grašić) i dr Matko Laginja, koji je bio kasnije kooptiran.¹ Prilikom kidanja veza s Austro-Ugarskom i proglašenja slobodne i nezavisne Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. X 1918. istaknuto je da se ta država prostire na cijelom etnografskom području Slovenaca, Hrvata i Srba, i da u tu državu ulazi i Istra.² Istog dana, 29. X, Narodno vijeće je izabralo tajnikom za Sloveniju i Istru dra Alberta Kramera, a 31. X je imenovalo povjerenikom za Istru³ dra Laginju.

Tih su dana odbori Narodnog vijeća preuzeli vlast u ruke u svim istarskim općinama s hrvatskom i slovenskom većinom. Odbori su bili

¹ Dr Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb, str. 171-175; dr Bogdan Krizman, Zapisnici središnjeg odbora »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu (Starine, knj. 48, str. 340).

² Šišić, o. c., str. 189-210.

³ Ibid, str. 213.

formirani na osnovu poziva i uputa Narodnog vijeća u Zagrebu od 23. X. Uz odbore odmah su se organizirale i narodne straže za čuvanje reda.⁴

U najvećem istarskom gradu Puli, gdje je za vrijeme rata bilo koncentrirano najviše jugoslavenskih radnika, mornara i vojnika, mjesni je odbor Narodnog vijeća bio izabran na velikoj narodnoj skupštini, održanoj 28. X. Za predsjednika je bio izabran dr Lovro Škaljer. Na skupštini je bila svečano položena i zakletva Jugoslaviji.⁵

Taj je odbor dva dana poslije svog izbora, 30. X 1918, preuzeo u ruke političku upravu nad Pulom, sporazumjevši se prije toga s Komitetom pulskih Talijana, koji je bio formiran 29. X. Šef uprave bio je dr Mirko Vratović, a njegov zamjenik predstavnik pulskih Talijana dr Petris, u općini je pak postavljen za predsjednika Talijan dr Domenico Stanich, a za potpredsjednika Hrvat dr Ivan Zuccon.⁶ Odbor Narodnog vijeća je zajedno s talijanskim komitetom 30. X preuzeo bivšu austro-ugarsku ratnu flotu, koja je već ranije bila u vlasti mornarskih komiteta što su se formirali na svim brodovima. »Protokolarna« primopredaja je međutim izvršena tek 31. X.⁷ Kako su se jugoslavenski vojnici bivše austro-ugarske vojske zakleli na vjernost Državi SHS, a odbor je formirao i narodne straže i uživao podršku čehoslovačkih, rumunjskih i poljskih vojnika i mornara, to je bio apsolutni gospodar u Puli i cijeloj južnoj Istri.

U Pazinu, glavnom mjestu srednje Istre i središtu Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri, osnovan je odbor Narodnog vijeća 29. X pod predsjedništvom dra Šime Kurelića. Konačni izbor odbora je međutim izvršen tek na velikoj narodnoj skupštini 5. XI.⁸ U trećem istarskom političkom centru, u Opatiji-Voloskom, odbor Narodnog vijeća je izabran 31. X. Predsjednik odbora je bio dr Ivan Pošćić, a načelnik kotara dr Marijan Cukar.⁹ Kao u ovim tako i u drugim mjestima i selima Istre nikli su odbori Narodnog vijeća. Odbori su preuzeli vlast u ruke i na svim kvarnerskim otocima.¹⁰ Koliko je poznato, odbori nisu bili osnovani jedino u gradovima zapadne Istre, u kojima su Talijani bili u većini.

⁴ Ibid, str. 183.

⁵ Stanislav Krakov, Borba jugoslovenskih mornara za oslobođenje, Almanah Jadranska straža za 1928/29, str. 37-42; Mate Balota (Mijo Mirković), Puna je Pula, Zagreb 1954, str. 282-285.

⁶ Balota, o. c., str. 294.

⁷ Krakov, o. c., str. 47-49; Hans Hugo Sokol, Österreich-Ungarns Seekrieg, Wien 1933, str. 736-737; Josip Bazeli, Zauzimanje flote u Puli 1918, Jadranski koledar 1937, str. 100-104; Balota, o. c., str. 318-323; dr Ferdo Čulinović, Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima, Zagreb 1957, str. 404-408.

⁸ Hrvatski list, 8. XI 1918; Izvještaj Frana Novljana Narodnom vijeću od 11. XI 1918 (Arhiv Jugoslavenskog odbora u Arhivu Jugoslavenske akademije, Zagreb).

⁹ »Memorandum Kotarskog odbora Narodnog vijeća Volosko-Opatija (potpisan dr Pošćić) bez datuma (Arhiv Jugoslavenskog odbora).

¹⁰ U Krku je kotarski odbor Narodnog vijeća osnovan pod predsjedništvom dra Andrijića, u Lošinj u pod predsjedništvom Josipa Pavačića, na Cresu pod predsjedništvom Konstantina Marušića.

Do promjene vlasti u Istri i istarskim otocima došlo je na miran način, bez potresa, kao i u drugim jugoslavenskim krajevima. Vlast se predavala gotovo »na zapisnik«.¹¹ Kako austrijske vlasti nisu pružale otpora, nije dolazilo ni do sukoba. Stara se vlast raspadala s jedinom brigom da se sačuva »red i mir« i izbjegnu »anarhija« i »boljševizam«. U tome je našla dodirne tačke s nosiocima nove vlasti, koji su također nastojali da izbjegnu nered. Bili su to građanski političari i činovnici, odgojeni u austrijskim koncepcijama zakonitosti i reda, koji su nastojali da se »primopredaja« izvrši sa što manje komplikacija.

Ispod tog »protokolarnog« načina preuzimanja vlasti nije bilo sve mirno: Narodne mase u Istri, a pogotovu na Pulštini, znatno su evoluirale u toku rata, kao što su to u januaru 1918. pokazale demonstracije gladnih i štrajkovi, a pred slom Austro-Ugarske formiranje mornarskih komiteta na brodovima. Kako je Pula u prevratnim danima bila puna mornara, vojnika i radnika raznih narodnosti Austro-Ugarske, moglo se očekivati da će se ponoviti januarski i februariski događaji. Međutim, zamor od rata i težnja da se što prije dođe kući poslije dugih godina ratnih patnji bili su tako veliki, da su i mornari i vojnici u prvom redu željeli da što prije izvrše likvidaciju i ratnog stanja i jedne zajednice koja ih nije ničim vezivala. Da se to shvati, treba znati da su se u tim danima rađale nade da će se s novim nacionalnim državama koje su iskrsele na ruševinama stare Monarhije roditi za svaki narod ne samo nacionalna sloboda nego i bolji socijalni poredak. »Hrvatski list«, jedino glasilo istarskih Hrvata, pisao je 3. XI 1918. pod naslovom »Živela Jugoslavenska Republika!«, da se sada rađa »svet slobode, svet pravednosti, svet pravednog rada i pravedne zaslužbe, svet ljubavi, bratstva i jednakosti« i kao prvi zadatak je postavljao u tim odsudnim danima čuvanje reda i discipline. Upozoravao je da u radanju novog svijeta svi narodi polažu »ispit zrelosti i sposobnosti« i da narodi koji »iz tamnice stupaju pred svet na slobodu« imaju dužnost da pokažu »da su slobode vredni«, te tražio da sada svi treba da slušaju naloge Narodnog vijeća u Zagrebu, odnosno Pulskog narodnog odbora i komande jugoslavenske tvrđave i mornarice u Puli. »Potrebna je disciplina« i predan rad svakog na svom radnom mjestu za svoju nacionalnu državu »i biće sreće i biće zadovoljstva«, pisao je »Hrvatski list«. Istarski Hrvati bili su sretni što je završen rat, što je nestalo njemačke hegemonije i Austro-Ugarske, što je ostvaren maksimalni nacionalni program: ujedinjenje Istre s Hrvatskom i stvaranje velike jugoslavenske države, a koji je još nedavno izgledao neostvariv.

U tim nacionalno miješanim krajevima je u momentima agonije Austro-Ugarske nacionalni osjećaj bio jači nego u drugim krajevima, jer su tu nacionalne suprotnosti imale dubok korijen, a nacionalne

¹¹ O tome pobliže dr Bogdan Krizman, Stvaranje jugoslavenske države, Historijski pregled 1958, br. 4 i dr Dragoslav Janković, Društveni i politički odnosi u Krajevini Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), Istorija XX veka I (1959), str. 62-63.

horbe nosile u sebi i žestinu socijalnih sukoba. Ne treba zaboraviti da su istarski Hrvati i Slovenci, iako su sačinjavali dvije trećine stanovništva Istre, morali voditi dugotrajne borbe za svoja najosnovnija nacionalna prava i da su se istarski Talijani prema njima odnosili kao prema manje vrijednom narodu. U autonomnoj upravi Istre vladala je decenijama talijanska Liberalna nacionalna stranka, koja je svim sredstvima nastojala da onemogući ili oteža nacionalni uspon Hrvata i Slovenaca i odbijala da prizna njihovu ravnopravnost. Svi sporazumi koji su bili posljednjih pet godina pred rat postignuti između te stranke i Hrvatsko-slovenske narodne stranke radi postizanja »narodnog mira« bili su izigrani tako da su istarski Slaveni i Talijani dočekali rat međusobno nepomireni. Ulaz Italije u rat još je pojačao taj antagonizam, pogotovo kad se saznalo za talijanske imperijalističke pretenzije na Jadranu. Poslije sporazuma Trumbić-Torre i kongresa potlačenih naroda Austro-Ugarske u Rimu (8. IV 1918) propaganda Jugoslavenskog odbora, koja se osjetila i u Istri, nastojala je da ublaži nepovjerenje prema namjerama Italije, ali bez većeg uspjeha.

U tim su danima i istarski Talijani živjeli u nacionalističkom zanosu. On je bio to silniji što je za vrijeme rata bio potiskivan i što je učešće Italije u ratu na strani saveznika davalo nade u ostvarivanje i najsmionijih snova. Pred slom Austro-Ugarske od nacionalizma i iredentizma nisu bili imuni ni redovi talijanskog radništva i talijanske Socijaldemokratske stranke. Socijalistički su listovi stali u svom pisanju pokazivati antislavenske tendencije.¹² U septembru 1918. dok se u Trstu između talijanskih i slovenskih socijalista vodila polemika, i pulski socijalistički list »Il Gazzettino« znao je napadati Hrvate. »Hrvatski list« je 5. X apelirao na njih: »Nemojte sijati između obiju narodnosti što u Istri prebivaju mržnju, nego gojite između njih slogu, snošljivost i pravednost. Tu smo i mi i vi i svaki od nas mora imati jednaka prava, kada mora imati i jednake dužnosti«. Kada je došlo do prevrata Talijani su u gradovima u kojima su bili u većini osnovali svoje komitete »javnog spasa«.¹³ U Puli su njihove dvije glavne stranke, Socijaldemokratska i Nacionalna liberalna, izabrale komitet, koji je stupio u suradnju s odborom Narodnog vijeća, tako da se činilo kao da se odnosi između Talijana i Hrvata popravljaju i da će početi era njihove solidarnosti. U tom duhu je otvorena i velika narodna skupština u Puli 28. oktobra. Na njoj je predstavnik talijanskih socijaldemokrata Tatalin tražio da se stare nacionalne svade predaju zaboravu, da Jugoslaveni budu pravedni prema Talijanima i osiguraju im slobodu kulturnog života. »Sada imate vi u rukama oružje i nož«, rekao je, »pa nemojte da nam stavljate nož pod grlo«.¹⁴

¹² Dragovan Šepić, Raspad Austro-Ugarske i Trst, Jadranski zbornik 1957, str. 172-178.

¹³ O tome »Le prime cartelle d'una ricerca che andrà continuata, Pagine istriane, Trieste, 1959, No 38.

¹⁴ Balota, o. c., str. 285.

Pulski odbor Narodnog vijeća bio je spreman na sporazum i suradnju i pristao da s talijanskim komitetom dijeli vlast, kako u državnoj upravi tako i u pulskoj općini. U pulskim uređima uvedena je dvojezičnost, talijanske zastave su se slobodno vijale i odnosi između Hrvata i Talijana razvijali su se bez smetnja.¹⁵

Međutim, bilo je simptomatično da komiteti talijanskih mornara i vojnika nisu htjeli surađivati s Jugoslavenima i da su napustili brodove i kasarne. Talijanska buržoazija nije pristupila suradnji iskreno. Čekala je svoje vrijeme kao i ona u Trstu. Njeno priznanje vlasti Narodnog vijeća bilo je samo formalno.¹⁶ Držanje talijanskih socijalista bilo je kolebljivo i nesigurno.

II

Odbori Narodnog vijeća u Istri nalazili su se u teškoj situaciji. Oni su, doduše, uživali povjerenje i podršku većine stanovništva i upravljali bez incidenata, ne nailazeći na otvoreni otpor bilo s koje strane, pa čak ni talijanske buržoazije, ali svakog su se dana suočavali sa složenim problemima, koje nužno donosi završetak rata, raspad države i organiziranje nove vlasti. Rješavanje svih tih problema namevalo se kao neodloživ zadatak, a nedostajala su iskustva i sredstva.

U Puli je stanje u tom pogledu bilo najteže i problemi najsloženiji. Odbor je tu bio mnogo zauzet organiziranjem transporta njemačkih i mađarskih vojnika što su se vraćali kući, zabrinjavale su ga teškoće oko ishrane stanovništva i nabavke novčanih sredstava za plaće radnika, mornara, vojnika i činovnika.¹⁷ U toj ključnoj tački nove države trebalo je k tome organizirati vojnu silu od mornara i vojnika, koji su

¹⁵ »To je prvi velikí sporazum između građana Hrvata i Talijana u Puli o političkoj suradnji i o suradnji u upravi. Predstavnici talijanskih stranaka priznali su prvenstvo i prednost Jugoslavena time što je Jugoslaven imao postati šef državne administracije u Puli, a njegov zamjenik biti Talijan. Po načelu puljaskog sporazuma imala se stvoriti takva suradnja i u drugim predjelima Istre gdje je stanovništvo bilo pomiješano. Priznajući jugoslavenskog rukovodioca državne uprave, Talijani su u Puli priznali već 30. listopada 1918. i suverenitet jugoslavenske države nad Pulom i nad Istriom. Oni su pristali također da pojačaju vojnički i politički položaj Jugoslavena u Puli time što su sankcionirali prijelaz vojnih objekata, tvrđave, luke i flote u jugoslavenske ruke ... Izgledalo je da su tih dana progledali ne samo austrijski Nijemci nego i puljski Talijani ...« (Balota, o. c., str. 311).

¹⁶ Iako ističe da su Talijani svojom suradnjom s pulskim Narodnim vijećem priznali suverenitet jugoslavenske države, Balota (o. c., str. 311) dozvoljava i mogućnost da je kod njih postojala rezerva: »idemo s vama, kako smo išli s Austrijancima, zato što je u vašim rukama sila. I još više: idemo s vama samo zato što imate silu i dok imate silu«.

¹⁷ Izaslanik Narodnog vijeća SHS dr. Tresić Pavičić javlja u Zagreb 1. XI 1918. da je u Puli »velika nepriklia zbog prehrane« i traži da se pošalje što prije »živeža i novaca, jer su kase prazne« (Čulinović, o. c., 415–416); Balota, o. c., str. 305–311.

bili siti vojne discipline i željni da se što prije vrate kući. Jugoslavenskih oficira nije bilo dovoljno, nije bilo dovoljno ni stručnog tehničkog kadra, a niti posade za brodove.

Odbor je smatrao da nije u stanju duže vremena sâm rješavati s uspjehom sve te probleme, a od talijanskih komiteta čuli su se glasovi nezadovoljstva i zahtjevi da se u Pulu pozove saveznička flota. Osim toga prijetila je opasnost, a to je bilo najteže, od napada talijanske flote. Narodno vijeće u Zagrebu poslalo je u Pulu delegaciju od tri člana s drom Antom Tresićem Pavičićem na čelu da preuzme flotu i pomogne pulskom odboru. Između pulskog odbora i Tresića Pavičića izbilo je neslaganje. Odbor je naime smatrao da treba pozvati u Pulu američku flotu ili flotu onih saveznika koji nemaju ondje teritorijalnih pretenzija kako bi se na taj način izbjegla opasnost talijanskog napada i riješilo teškoća koje su Odbor mučile, ali je delegat Narodnog vijeća u Zagrebu bio protiv toga.¹⁸

U noći prvog novembra jugoslavensku mornaricu je zadesio težak udarac. Dva talijanska oficira potopila su admiralski brod »Viribus Unitis«. Tom prilikom je poginulo na stotine mornara i prvi komandant jugoslavenske mornarice, kapetan bojnog broda Janko Vuković-Potkapelski, koji je dan prije bio unapređen u čin kontraadmirala. Taj je događaj imao teških posljedica. Pokolebao je samopouzdanje pulskog odbora i delegata Narodnog vijeća, pogotovo kada je požar koji je izbio u velikoj barutani Velalunga izazvao paniku u gradu i postavio kao akutno i pitanje održavanja reda.¹⁹ Pulski odbor je rano ujutro poslao Wilsonu telegram u kojem ga obavještava o preuzimanju flote i moli da u Pulu dođu američki brodovi ili brodovi jedne od savezničkih sila »koja u ovdašnjim nacionalnim pitanjima nije zainteresovana«,²⁰ a delegati Narodnog vijeća su uvečer poslali telegram silama Antante, javljajući da Talijani potapaju brodove koji nose jugoslavensku zastavu i molili »našu osloboditeljicu da smatra našu naciju kao zahvalnog i iskrenog prijatelja«. ²¹

Komitet pulskih Talijana, nezadovoljan što se sve održane odluke donose bez savjetovanja s njime, nastojao je iskoristiti teškoće Narodnog vijeća; i kad je stigla vijest da je Trst poslao delegate u Veneciju, zatražio je da se pozove u Pulu jedno odjeljenje talijanske mornarice.²²

¹⁸ O tome dr Ante Tresić Pavičić, Ko je izdao Italiji ratnu mornaricu u Puli, Jadranski dnevnik, Split 1937, br. 43, 49, 55, 61, 67; Bazeli, o. c.; Balota, o. c., str. 324-329; Čulinović, o. c., str. 414-416.

¹⁹ Dr Mirko Vratović, Petnaest prevratnih dana u Puli, Edinost 17. I 1926; Balota, o. c., str. 336-339.

²⁰ Bazeli, o. c.

²¹ Čulinović, Odjeci Oktobra, o. c., str. 411.

²² Tresić Pavičić, o. c., Jadranski dnevnik 27. II 1937; Bernardo Benussi objavljuje promjenu u držanju Talijana ovako: »Il comportamento dell' ammiraglio Koch il quale, non solo aveva mostrato d'ignorare l'esistenza del comitato cittadino, ma anche cercaro di schivare ogni contatto col medesimo, ed i fatti avvenuti nelle ultime ventiquattro ore all'insaputa del comitato e senza che questo ne avesse alcuna parte toglievano ogni speranza d'un pacifico accordo fra i cittadini e la marina da

Vodstvo talijanskih socijalista je 2. XI donijelo rezoluciju u kojoj predlaže da se zatraži od saveznika, »koji su prijatelji Jugoslavena«, da pruže narodu pomoć u hrani »pod pretpostavkom da jugoslavenska vlada nije u mogućnosti da to čini«²³

Odgovor saveznika stigao je 2. XI. Zahtijevali su da jugoslavenska flota isplovi iz Pule i uputi se u Krf, gdje će se staviti na raspolaganje vrhovnom komandantu savezničkih snaga u Sredozemlju.²⁴

U međuvremenu je komandant jugoslavenske mornarice kapetan fregate Metod Koch (koji je zajedno s Vukovićem-Potkapelskim bio unaprijeden u čin kontraadmirala) u želji da postigne obustavu akcije protiv jugoslavenske flote stupio u vezu s komandom talijanske mornarice u Veneciji.²⁵ Dogovoren je sastanak parlamentaraca obiju komanda blizu otočkog svjetionika Sv. Ivana na Pučini kod Rovinja. Delegati komande jugoslavenske mornarice dr Mirko Vratović, dr Mario Krmptić i kap. fregate Milinković zamolili su 3. XI na sastanku s talijanskim parlamentarcem kapetanom Aleksandrom Cianom, da saveznici obustave svaki akt neprijateljstva protiv brodova bivše austro-ugarske mornarice koji sada viju hrvatsku zastavu i izvijestili ga neoprezno da nisu u mogućnosti udovoljiti savezničkom zahtjevu da flota otplovi u Krf, jer brodovi nisu dovoljno opremljeni posadom. Tom prilikom molili su, čini se, i hranu za stanovništvo Pule. Delegat glavnog komandanta talijanske mornarice pozdravio je delegate komande jugoslavenske mornarice kao predstavnike prijateljske zemlje i nazdravio jugoslavenskoj republici. Obćeo je da će neprijateljstva protiv ratnih brodova koji se nalaze u lukama biti obustavljena, a što se tiče ostalih zahtjeva da će izvijestiti nadređene i saopćiti odluke. Tom prilikom je zatražio da do pokreta brodova prema Krfu nikako ne dođe, ako se bar 24 sata prije ne obavijesti komandant ratne luke Venecije.²⁶

Ciano je saznao da se jugoslavenska flota nije u stanju braniti i uspio je u interesu Italije osigurati da jugoslavenska flota ostane u Puli. Svojom naivnom otvorenošću i susretljivošću jugoslavenski parlamentarci su ohrabрили talijansku komandu da požuri s okupacijom Pule, na koju je bila već ovlaštena na osnovu primirja s Austro-Ugarskom potpisanog 3. XI 1918.

U tom se primirju nije vodilo računa o činjenici da se Austro-Ugarska već raspala, da je osnovana Država Slovenaca, Hrvata i Srba i da je austro-ugarska mornarica pala u ruke Narodnog vijeća. Italija nije priznala tu državu, a dobila je obećanje od saveznika da je ni oni ne

guerra, ed avevano spezzato l'ultimo filo che ancora legava la città alla flotta, l'elemento italiano allo slavo. Avevano sino allora creduto di poter procedere paralleli, e s'erano in quella vece trovati di fronte». (Le «sette giornate» di Pola /Dal 30 ottobre al 5 novembre 1918/, Atti e Memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, vol. XXXI, Poreč 1919, str. 69-70).

²³ Balota, o. c., str. 341.

²⁴ Čulinović, Odjeci Oktobra, o. c., str. 412.

²⁵ Ibid, str. 416-419.

²⁶ Tresić Pavičić, o. c., Jadranski dnevnik 29. III 1937; Balota, o. c., str. 342-343.

će priznati sve dok traje režim primirja. Jugoslavenski teritoriji na Jadranu tretirali su se kao neprijateljski; linija okupacije, označena u primirju, poklapala se s granicama koje su bile Italiji obećane u Londonskom ugovoru. Imala je biti okupirana cijela kontinentalna Istra, ali ne kvarnerski otoci Krk, Cres i Lošinj, koji su administrativno pripadali Istri. Savezničke trupe bile su ovlaštene okupirati sve strateške tačke u bivšoj Austro-Ugarskoj koje bi u bilo kojem momentu smatrale da su im potrebne i mogle su se slobodno kretati na svim putovima, željezničkim prugama i rijekama bivših austro-ugarskih teritorija. U uvjetima je primirja također stajalo da mogu okupirati sva utvrđenja na kopnu, moru i otocima koji sačinjavaju obranu Pule kao i brodogradilište i arsenal.²⁷

Već sutradan po potpisu primirja, 4. XI, talijanski viceadmiral Umberto Cagni je zatražio od jugoslavenske komande u Puli da talijanska vojska uđe u grad i da jedno odjeljenje talijanske ratne mornarice dobije slobodan prolaz u pulsku luku. Njegovom je zahtjevu udovoljeno i u dva sata po podne je u pulsku luku ušao prvi talijanski torpiljer. Dva oficira s tog torpiljera saopćila su kontraadmiralu M. Kochu da talijanska vojska i mornarica imaju zadatak da okupiraju grad, preuzmu u svoje ruke utvrđenja i arsenal. Koch je uložio protest u ime Narodnog vijeća. Dva sata poslije toga ušla je u pulsku luku jedna talijanska krstarica s 13 torpiljera, a u 5 sati s kopnene strane dvije hiljade talijanskih vojnika, koje su dočekali i pratili jugoslavenski vojnici i čehoslovački sokoli.²⁸

Odbor Narodnog vijeća je bio iznenađen i zbunjen. Kad je zastupnik glavnog komandanta viceadmiral Cagni odmah po ulasku talijanske vojske zahtijevao da se preda flota i arsenal, Odbor je pomislio da se radi o zabuni i apelirao na Wilsona i savezničke sile. Koch je uputio Wilsonu radio-telegram, izvještavajući da je talijanska vojska okupirala Pulu, »iako je mjesto bilo apsolutno mirno i nije bilo razloga intervenciji«, i u ime Narodnog vijeća SHS protestirao protiv zahtjeva Cagnija, ističući da su takvi postupci neuobičajeni prema jednoj savezničkoj naciji i tražio intervenciju saveznika.²⁹ Odbor je pak istog dana javljao Narodnom vijeću u Zagreb: »Pod izlikom da su naši saveznici, uvukose se Talijani u našu luku i zatim iskrcaše čete. Protiv toga smo protestirali usmeno i radio-televrafski. Dok su prije toga Talijani priznavali našu flotu kao prijateljsku, danas traže da se njima predadu naši brodovi i ostali vojnički objekti i tvrđave Pule. To se protivi uvjetima primirja što su postavljeni između bivše Austro-Ugarske i Entente, koji uostalom za Jugoslaviju ne imaju vrijednosti. Danas ujutro zaposjednuše Talijani radio-televrafsku stanicu, a mi ćemo ostati bez sveze sa svijetom. Promet sa jugoslavenskim zaleđem brzojavni i telefonski je obustavljen. Proti tom kršenju naših i međunarodnih prava molimo

²⁷ Vittorio Adami, *Storia documentata dei confini d'Italia*, vol. IV, str. 440-446.

²⁸ Balota, o. c., str. 348-349.

²⁹ Čulinović, 1918. na Jadranu, Zagreb 1951, str. 276.

da Narodno vijeće najodlučnije prosvjeduje, što mi već učinismo usmeno i radio-telegrafski. Izgleda ovdašnji talijanski komandant radi sve na svoju ruku bez sporazuma sa ostalim saveznicima Italije. Daljne mjere odlučite vi, inače ovdje sve mirno.«³⁰ Sutradan, 6. XI, pulski odbor je poslao Narodnom vijeću pismeni izvještaj o dolasku talijanske vojske i Cagnijevom zahtjevu za predajom flote i svih vojnih objekata, ističući da Cagni to čini »unatoč tome što je kod razgovora koji su imali naši parlamentarci s talijanskim parlamentarcima i tečajem kojih je zastupnik vrhovnog komandanta talijanske mornarice pozdravio jugoslavensku mornaricu kao prijateljicu i saveznicu«. U izvještaju se kaže da delegati Odbora Narodnog vijeća u Puli uzalud pokušavaju da Talijane odvrata od njihovih namjera i za Jugoslaviju spase bar dio brodovlja, upozoravajući na posljedice koje bi mogle nastati zbog raspoloženja posade brodova na koju oficiri nemaju nikakva ili vrlo malo utjecaja. »Vođa talijanske delegacije izjavio je«, kaže se u izvještaju, »da će o budućnosti Pule i svim s Pulom spojenih pitanja odlučiti mirovna konferencija, ali da je njegovo mišljenje da će taj grad potpasti pod Italiju.«³¹

Dne 7. XI Cagni je izdao proglas da je okupirao luku i tvrđavu Pule »na osnovu uvjeta određenih ugovorom kako bi se stvorio poredak koji savezničke vlade pripremaju svim slobodnim i civiliziranim narodima.«³² Cagni je tih dana bio oprezan u svojim izjavama i postupcima, jer je u Puli još postojala jugoslavenska vojska, a na brodovima su funkcionirali komiteti jugoslavenskih mornara. No već 9. XI raspustio je mornarske komitete. Poslije toga slijedilo je skidanje hrvatskih zastava s brodova i isticanje talijanskih, a 11. XI je naredio da se iz Pule transportiraju svi jugoslavenski mornari i vojnici, u svemu 5.000 momaka, koliko ih je dotad preostalo. Pula je bila sada u vlasti talijanske vojske. Već sutradan je učinjen pokušaj da se organizira nova jugoslavenska vojska pod nazivom »srpska legija«, u nadi da je talijanske vlasti neće moći raspustiti, jer je Srbija saveznička sila. Međutim Cagni je odlučno zahtijevao da se i ona udalji iz Pule, tako da je 17. XI morala napustiti grad.³³

III

Zaposjedanje ostale Istre i istarskih otoka izvršeno je s manje obzira nego u Puli i vlast odbora narodnih vijeća likvidirana je s manje komplikacija.

³⁰ Radiotelegrafska vijest iz Pule 5. XI 1918, Arhiv J. O.

³¹ Dr Bogdan Krizman, Nešto o sudbini austro-ugarske ratne mornarice 1918. godine, Riječka revija, br. 3-5/1954.

³² Balota, o. e., str. 350.

³³ Ibid, str. 350-352.

Talijanska mornarica se pojavila pred Opatijom 4. XI uvečer. Na poziv talijanskog komandanta kapetana Poa predstavnici Kotarskog odbora Narodnog vijeća došli su na jedan talijanski razarač i pozdravili Poa kao predstavnika Antante i Sjedinjenih Država. Kapetan Po ih je izvijestio da talijanska flota dolazi kao prijatelj Jugoslavena i da ima nalog iskrcati odred vojnika. Predsjednik Odbora dr Ivan Pošćić je protestirao protiv iskrćavanja i protiv svakog vojnog čina na istarskoj obali koja je sastavni dio Države SHS, jer za to nema nikakva opravdanja, budući da Jugoslavija nije u ratu s Italijom, a ondje vlada red i mir. Kapetan Po je odgovorio da su to politička pitanja u koja se on ne miješa, a on će naređenje koje je primio izvršiti i ljude iskrcati, dok će o ostalom odlučiti diplomati. Tom prilikom je obećao da civilne vlasti mogu i dalje funkcionirati i da narodne straže mogu izvršiti svoju službu.

Kad se jedan odred talijanskih vojnika iskrcao, Pošćić je objasnio prikupljenoj masi što se dogodilo i pozvao je da se smiri, uvjeravajući, da će se sudbina tih krajeva riješiti na konferenciji mira po načelima predsjednika Wilsona. Sutradan je iskrcao u Opatiji novi kontingent vojnika.

U Matulje je 8. XI stigla četa talijanskih vojnika pod zapovjedništvom kapetana Rinaldinija i zaposjela kolodvor i selo. Predsjednik Kotarskog odbora Narodnog vijeća dr Marijan Cukar posjetio je sutradan talijanskog komandanta i pozdravio ga kao predstavnika Antante. Upitan za razlog dolaska, talijanski komandant je izjavio da ima nalog nadzirati promet željeznicom i čuvati mir, na što je Cukar protestirao protiv okupacije.

Na dan 11. XI doplovio je pred Volosko talijanski razarač S. R. iz kojeg se iskrcała četa vojnika. Talijanski komandant je saopćio kotarskom poglavaru Cukaru i načelniku općine dru Uliksu Štangeru da ima nalog da u ime Antante okupira Volosko, što je zatim objavio i javno sakupljenom narodu. Poslije toga je uplovio pred Volosko jedan talijanski krstaš, iz kojeg se iskrcało hiljadu vojnika.

Puk. Bianchi, koji je vršio komandu u kotaru Volosko-Opatija, isprva je tolerirao hrvatske zastave na zgradi Kotarskog poglavarstva i pristao da se uz talijanska vije i hrvatska zastava, ali već 13. XI je izjavio kotarskom poglavaru da ne priznaje odbor Narodnog vijeća, već samo kotarsku i općinsku oblast, zahtijevao je da se odbor iseli iz zgrade kotarskog poglavarstva, u kojoj je imao sjedište, i da se sa zgrade skine hrvatska zastava. Predsjednik odbora Pošćić je protiv toga protestirao, ali bezuspješno. Tih dana je bila raspuštena i razoružana narodna straža, a sa svih javnih zgrada bile su skinute hrvatske zastave.³⁴

Pazin je okupirala 8. XI jedna četa talijanskih vojnika koja je stigla vlakom. Na kolodvoru su je svečano dočekali ne samo građani talijanske narodnosti nego i narodna straža s jednim odjeljenjem bosanskih

³⁴ »Memorandum« kotarskog odbora Narodnog vijeća Volosko-Opatija (potpisan dr Pošćić) bez datuma (Arhiv JO).

vojnika. Predsjednik kotarskog odbora Narodnog vijeća dr Šime Kurelić i potpredsjednik Zgrablić čekali su kapetana talijanske čete Cucca u zgradi kotarskog poglavarstva i zaželili mu dobrodošlicu kao izaslaniku Antante. On je odgovorio da preuzima u svoje ruke vojnu i političku vlast, a lokalna i civilna da može još neko vrijeme ostati na svom mjestu, no da će doskora i ona biti zamijenjena talijanskom. Tom prilikom je zahtijevao da se narodna straža razoruža. Objasnivši kapetanu Cuccou da odbor Narodnog vijeća već od 29. X vrši vlast kao zakonita jugoslavenska vlast, Kurelić je prosvjedovao protiv njegovih zahtjeva za predajom oblasti i razoružanjem narodne straže. U to vrijeme su na ulicama izbile protuhrvatske demonstracije mjesnih Talijana. Grupa demonstiranata je prodrla u zgradu da skinu hrvatsku zastavu i izvjesi talijansku i pokušala Kurelića fizički napasti, ali ga je talijanski komandant zaštitio. Poslije toga su sa svih javnih zgrada skinute hrvatske zastave i istaknute talijanske. Uskoro se stalo skidati hrvatske zastave i s privatnih kuća, u čemu je sudjelovala ne samo ulična rulja nego i vojska.

U obližnjem selu Lindaru bersaljeri su prisilili župnika pod prijetnjom revolvera da im preda ključ od zvonika kako bi skinuli hrvatsku zastavu. Na intervenciju komandanta hrvatska je zastava vraćena na zvonik, ali za kratko vrijeme jer je nekoliko dana poslije toga ponovno i konačno uklonjena. Hrvatsko stanovništvo je bilo ogorčeno i članovi odbora Narodnog vijeća morali su upotrijebiti sav svoj ugled da ne dođe do sukoba.³⁵

U Buzet je talijanska vojska došla tek 12. XI. Najprije su stigla dva oficira. Jedan od njih, major Finzi, pozvao je činovništvo da mu saopći da će talijanska vojska zaposjesti taj kraj i da će odsad morati uredovati u ime Kraljevine Italije, kojoj je taj kraj konačno doznačen. Isto je ponovio i žandarmeriji i financijskoj straži, a najzad i župniku Ivanu Flegu. Uvečer su mjesni Talijani priredili manifestacije i tom prilikom skidali s javnih zgrada hrvatske zastave. Sutradan, 13. XI, oko 200 bersaljera zaposjelo je grad. Njihov komandant je 14. XI saopćio predsjedniku odbora Narodnog vijeća dru Dušanu Senčaru i članovima Vijeća župniku Flegu, sucu dru Volariću i načelniku Ivanu Rašpoliću da se odbor Narodnog vijeća raspušta i da je svako sastajanje zabranjeno. Dne 16. XI talijanski su vojnici skinuli hrvatske zastave s općinske zgrade i osnovne škole u Narodnom Polju. Odbor Narodnog vijeća je 17. XI sazvao narodni zbor, na koji je došla masa seljaka. Zbor je bio zabranjen i zbog toga malo da nije došlo do sukoba između mase i vojske, tako da su odbornici odbora Narodnog vijeća morali intervenirati da se narod u miru razide.³⁶

³⁵ »Položaj u Pazinu«, izvještaj Fr. Novljana od 11. XI 1918, (Arhiv JO); Izvještaj dru Šime Kurelića i prof. Frankole od 11. XI 1918. o dolasku talijanske vojske u Pazin (Arhiv JO).

³⁶ Dr Fran Volarić Narodnom vijeću Pula, 17. XI 1918. (Arhiv JO).

Komandant divizije koja je držala pod okupacijom okružja gradova Buzet, Motovun, Pazin, Žminj, Labin i Volosko general-major V. di Benedetto objavio je 18. XI 1918. proglas u kojem je objasnio razlog dolaska talijanske vojske i njene zadatke. U proglasu kaže da talijanska vojska, »nakon što je velikom pobjedom definitivno porušila tiraniju Austro-Ugarske, dolazi ovamo da materijalno pripoji matici domovini sve zemlje koje bijahu toliko vremena odijeljene i koje su drhtajući čekale dan rješena« da ona ima »da nadzire i olakša prelaz starog vladanja zatiranja na novi slobode«, te apelira na »nove talijanske građane« da pomognu da se obnovi normalan život, ističući da neće dopustiti »nikakve nasilnosti, nikakvog tlačenja, nikakve manifestacije koje se protive talijanskim institucijama« i pozivajući »starješine svih stranaka« da ulože sav svoj autoritet da narod ostane miran i da surađuje s talijanskim vlastima.³⁷

Talijanska vojska nije okupirala samo kontinentalnu Istru, kako je bilo predviđeno u ugovoru o primirju, već i sve kvvarnerske otoke i Rijeku, koja je u Londonskom ugovoru bila izričito priznata Hrvatskoj.³⁸

Okupaciju otoka Lošinja i susjednih otoka izvršila je talijanska mornarica već 4. XI. Posada tvrđave u Malom Lošinju dopustila je talijanskoj torpiljarki »Orsini« da uđe u luku. Čim je torpiljarka pristala uz obalu, kapetan fregate D. L. Cavagnari izjavio je prikupljenom narodu i predstavnicima mjesnih vlasti da zaposjeda otok u ime Italije.³⁹ Istog je dana to dao jasno na znanje i komandantu mjesne komande jugoslavenske mornarice kapetanu korvete Drachsleru, izvjestivši ga pismom da okupira otok Lošinj (općine Mali Lošinj, Veli Lošinj, Nerezine i dijelove općine u Susku, Unijama, Iloviku i Sv. Jakovu) »per conto ed in nome del Regno d'Italia«, da preuzima svu vojnu vlast na otoku, da naređuje da se na svim javnim uredima i zvonica općine izvjesje talijanske zastave i da »privremeno« ostavlja u njihovim funkcijama sve mjesne vlasti.⁴⁰ Slično je 7. XI objavio i stanovnicima Lošinja. U proglasu kaže da »uzima i okupira danom 4. novembra 1918. Lošinj i njegove općine i podopćine u ime Kraljevine Italije i za Italiju«, zatim da potvrđuje rad narodnog odbora i narodnih straža dok ne bude uvedena talijanska uprava i da naređuje da se na svim vojnim i javnim zgradama i zvoncima imaju istaknuti talijanske zastave.⁴¹ Komandant Drachsler je protestirao protiv talijanske okupacije pismom koje je 13. XI uputio komandantu talijanske torpiljarke »G. Acerbi«, ističući da je Lošinj bio uključen u Državu SHS i da je on talijanskoj torpiljarki dopustio

³⁷ Proglas »Zapovjedništva 61. pješačke divizije, generalni štab« na hrvatskom jeziku bez datuma (Arhiv JO).

³⁸ O okupaciji Rijeke vidjeti Stanislav Krakov, Dolazak srpske vojske na Rijeku i severni Jadran, Almanah Jadranska straža za 1928/29. god., str. 78-93. i dr Ferdo Čulinović, Riječka država, Zagreb 1953, str. 17-54.

³⁹ Dr K. Bonifačić Narodnom vijeću u Zagrebu, 5. XII 1918 (Arhiv JO).

⁴⁰ Kapetan fregate D. L. Cavagnari kapetanu korvete R. N. Drachsleru 4. XI 1918. prijepis pisma (Arhiv JO).

⁴¹ Proglas građanima Lošinja na talijanskom jeziku, 7. XI 1918 (Arhiv JO).

da uđe u Lošinj kao jedinici jedne savezničke zemlje. Tom prilikom je uložio protest i protiv rekviriranja jugoslavenskih brodova u lošinjskim vodama.⁴²

Otok Cres je bio okupiran 10. XI. Tog je dana stigao u cresku luku talijanski razarač »Stocco«. Mjesni odbor Narodnog vijeća priredio je večeru u čast oficira kao predstavnika jedne savezničke zemlje.⁴³ Već istog dana je kapetan korvete Silvio Bonaldi, koji je izvršio okupaciju, objavio proglasom da zaposjeda otok po naređenju komandanta specijalne talijanske divizije na Rijeci, a u ime savezničkih i udruženih sila da državni uredi i narodni odbori i vijeća mogu vršiti i dalje svoju dužnost do daljih naređenja i da se na svim javnim zgradama i zvonnicima imaju istaknuti talijanske zastave.⁴⁴ Međutim unatoč tome, Bonaldi je još istog dana otpustio iz službe sve jugoslavenske činovnike s obrazloženjem, da su austrijski činovnici i protjerao ih s otoka.⁴⁵ Na čelo općine je postavio novog načelnika, dra Giusta Petrisa. Ovaj je 11. XI, svakako po njegovu odobrenju, objavio proglas u kojem saopćava da je otok Cres priključen Italiji i da se stanovništvo poziva da kliče »zbog tako velikog događaja koji znači kraj svake tiranije i stvara od nas slobodne građane naše matice« i da proslavi rođendan talijanskog kralja u tom prvom danu »našeg nacionalnog oslobođenja«. Proglas završava sa »Živjela velika, moćna i dovršena Italija!«⁴⁶

Proglas talijanskog načelnika o aneksiji Cresa Italiji i skidanje hrvatskih zastava s javnih zgrada ogorčili su stanovništvo. Omladina je priredila iste večeri demonstracije. Sutradan su se demonstracije ponovile. Kapetan Bonaldi je tada zamolio hrvatske prvake da umire narod, a 20. XI je zajedno s načelnikom Petrisom izdao nov proglas u kojem objavljuje da će se sudbina otoka riješiti na konferenciji mira i da se poziva stanovništvo da se smiri.⁴⁷

Otok Krk je okupiran tek 15. XI. Tog je dana doplovila u krčku luku jedna talijanska torpednjača i iskrcala 200 vojnika. Komandant je odmah posjetio kotarskog predstavnika dr Karlavarisa i saopćio mu kako ima nalog da u ime savezničkih i udruženih sila okupira Krk. Tom prilikom mu je izjavio da talijanska vojska dolazi kao prijateljska sila koja želi da ovdje čuva red i mir, poboljša prehranu stanovništva i održi moral u narodu. Kotarski predstojnik je odgovorio da mir nije bio nigdje poremećen, da je moral naroda visok jer je sretan što se nalazi konačno u vlastitoj nacionalnoj državi, i da prema tome okupacija nije

⁴² Kapetan korvete Drachsler komandi razarača »Giovanni Acerbi« 13. XI 1918. (Arhiv JO).

⁴³ Hrvati Cresa Narodnom vijeću u Zagrebu 20. XII 1918. (Državni arhiv NRH, Narodno vijeće).

⁴⁴ Proglas »Alle popolazioni dell'isola di Cherso«, 10. XI (Arhiv JO).

⁴⁵ Hrvati Cresa Narodnom vijeću u Zagrebu 20. XII 1918.

⁴⁶ Proglas »Concittadini!«, 11. XI 1918, prijepis (Arhiv JO).

⁴⁷ Izvještaj odbornika odbora Narodnog vijeća za Cres povjereniku Narodnog vijeća SHS za Istru 28. XI 1918, dr Andrijičić povjereniku NV za Istru 29. XI 1918. (Arhiv JO).

potrebna. Poslije njega je i predsjednik Kotarskog odbora Narodnog vijeća Krka dr Andrijić protestirao protiv okupacije. Talijanski komandant je 19. XI saopćio da cijela uprava ostaje na svojim dosadašnjim funkcijama i zamolio sve šefove lokalnih ureda da ostanu na svom mjestu. Oni su na to pristali i obećali suradnju »dok ne dobiju nalog koji bi bio protivan interesima jugoslavenskog pučanstva, odnosno jugoslavenske države.«⁴⁸

IV

Odbori Narodnog vijeća bili su iznenađeni i zbunjeni dolaskom talijanske vojske. Zanosili su se iluzijom da saveznici neće okupirati jugoslavenske teritorije, kad je Država SHS odmah po svom formiranju izjavila da se smatra prijateljem saveznika i da ide za ujedinjenjem sa Srbijom, njihovom saveznicom u ratu. Mislili su da do okupacije može doći jedino u slučaju da odbori Narodnog vijeća ne uspiju održati red. »Hrvatski list« je 7. XI 1918. uvjeravao da se na Istru ne može primijeniti primirje zaključeno s Austro-Ugarskom, jer saveznici »mesto neprijateljske Austro-Ugarske nalaze tu oslobođene narode koji su tu Austro-Ugarsku oborili, koji hoće da žive u miru, skladu i prijateljstvu s državama Četvornog sporazuma«.

Na osnovu toga je list prigovarao što talijanska vojska unatoč tako izmijenjenoj situaciji ipak provodi uvjete primirja.

Talijanski socijalistički list »Il Gazzettino« je nastojao umiriti Hrvate tvrdeći da se okupacijom ne može prejudicirati konačna odluka o sudbini tih krajeva. »Jugoslaveni će biti možda bolno preneraženi«, pisao je 6. XI, »videći kako sada tolike teritorije dolaze pod talijansku upravu. No oni znadu da sva ta zaposjednuća nisu definitivna i da su naša pitanja već bila riješena od naših zastupnika u inozemstvu u skladu s ugovorom i na temelju recipročnih žrtava i recipročnih kompenzacija«. List je vjerojatno mislio na Londonski ugovor i na sporazum Trumbić-Torre. Ističući da bi bilo naivno misliti da će sudbina spornih krajeva zavisiti o okupaciji, list je optimistički zaključivao: »Možda će se na mirovnoj konferenciji ponovo pretresti već sklopljeni ugovori. Ali sve će se osnivati na pravu, a ne na sili«.

»Hrvatski list« je zahvalio »Gazzettinu« na utješnim riječima i umirivao istarske Hrvate: »Ma kakovi se događaji desili u ovim našim stranama, događaji koje svaki rat sa sobom nosi, mi možemo biti mirni i sigurni da o pripadnosti ovih spornih područja neće odlučivati ni admirali ni generali, koji su u ratu samo izvršavajuća sredstva i oruđe, već ljudi kojima će biti na srcu da potomcima svojim ne prirede svojim zaključcima pakao rata, kakav smo mi proživjeli«. List polaže naj-

⁴⁸ Kotarski predstojaik u Krku dr Karlavarić povjereniku NV za Istru 23. XI 1918. (Arhiv JO).

veću nadu u Wilsona, koji je »svojom filozofijom« oborio njemački militarizam, pa nema sumnje da neće htjeti »prignuti šiju niti pred drugim kojim imperijalizmom«. Isto tako očekuje da će se već sklopljeni ugovori o tim krajevima podvrti reviziji i zaključuje: »Wilson koji je priznao Jugoslavenima pravo da sami odluče o svojoj sudbini neće nikada dozvoliti da se mlada Jugoslavija u njenom zametku uguši ili joj se odseču uda, zatvorivši joj put na njezino more i otevši joj njenu obalu«.

Hrvatsko se stanovništvo nije dalo lako uvjeriti, jer je po postupcima okupacionih vlasti jasno prozrelo namjere Italije. Među radništvom u Puli raslo je ogorčenje tako da se odbor Narodnog vijeća, u strahu da ne dođe do radničkih demonstracija i sukoba s talijanskom vojskom, obratio pučanstvu s pozivom da izbjegava incidente i da s povjerenjem gleda u budućnost. Josip Bazeli, član mjesnog odbora Narodnog vijeća zadužen za radništvo i agitaciju, objavio je 8. XI u »Hrvatskom listu« članak u kojem objašnjava situaciju ovako: »Austro-Ugarska je pred svojim neprijateljima kapitulirala, dakle položila oružje. Na njezinu kapitulaciju dala je Antanta uvjete primirja, i to na 1. o. mj., uvjeti su bili po Agenciji Stefani objelodanjeni, dočim je jugoslovenska vlada tek 1. o. m. posle podne poslala obavest Antanti i Americi da je bivša austro-ugarska mornarica spala pod našu vlast. Uvete primirja napram Austro-Ugarske počela je Italija bezodvlačno provodati, te je jasno da ono što naš talijanski saveznik danas provada, vrši uvete primirja napram Austro-Ugarskoj, a nipošto ne napram Jugoslaviji. Zapovednici talijanske vojske vrše samo naloge što su dobili od Antante i Amerike, ali pošto je jugoslovenska vlada u Zagrebu protestirala protiv svakoj okupaciji, jer se napokon mi sami smatramo Antantiniim saveznicima, očekuje se da će naš talijanski saveznik biti opozvan, a kada bi i zaposeo sve i ostao, to će trajati samo toliko dugo dok mirovna konferenca, koja će se sastojati od svih vlasti, zaključi kome će Pula i drugi krajevi, kao i samo brodovlje, pripadati. Iz svega toga razabire se da je sve ovo ništa drugo nego jedno nesporazumljenje, koje će se u nekoliko dana urediti.« Stoga Bazeli upozorava da bi bila velika pogreška ako bi narod u svom ogorčenju stao da uništava objekte i stvari koje drži u rukama, jer »sve su te stvari naša vlasnost«. On spominje da i talijansko pučanstvo, pogotovo socijalisti, nije zadovoljno postupcima okupacionih vlasti i da se ne oduševljava perspektivom da Pula pripadne Italiji. »Tome idu izjave«, kaže Baselli, »koje idu od usta do usta, naime: Mi nećemo imperijalizma, nego slobodnu republiku. Borili smo se za slobodu naroda i nju hoćemo da imamo«. On naročito ustaje protiv ulazjenja u sukob s Talijanima. »Svaka međusobna borba ili krvoproliće bilo bi besmisleno, jer nećemo odlučiti ni mi, ni koja druga narodnost o pripadnosti Istre, nego će odlučiti oni koji budu za to pozvani.«

Talijanska okupaciona vojska svojim postupcima nije opravdavala takva gledanja Pulskog narodnog odbora. Ona je smatrala svoju okupaciju definitivnom i razbijala sve iluzije o mogućnosti da se povuče iz

Istre. Talijanski su komandanti već prvih dana okupacije uvjeravali hrvatske prvake da na konferenciji mira može biti pregovora samo o Dalmaciji i Rijeci, ali nikako o Istri, i tražili od njih da narodu govore otvoreno da će potpasti pod Italiju. Oni su davali i javne izjave u tom smislu, otvoreno ističući da je Istra već priključena Italiji. Htjeli su da uvjere narod da nema ni od koga očekivati pomoći i da mu jedino preostaje da se pomiri sa sudbinom. Predsjednik talijanske vlade Orlando je uoči okupacije, 4. XI 1918, molio vrhovnog komandanta generalissimusa Diaza da izda stroge upute »da se pravična čvrstina vojne dominacije spoji sa svim mogućim poštovanjem prema Slavenima« i Diaz mu je 5. XI obećao da će u pogledu upravljanja teritorijima sa slavenskim stanovništvom imati na umu njegove direktive, »izbjegavajući svaki akt koji bi se mogao shvatiti kao povod za agitaciju uperenu protiv nas« i da će u tom pravcu i dati potrebne upute vojnim guvernerima i komandama.⁴⁹ Međutim, režim koji je bio uveden u Istri bio je daleko od tih uvjeravanja.

Talijanske okupacione vlasti su odmah ukinule provincijsku autonomiju. Funkcije koje su pripadale pokrajinskom saboru, pokrajinskom odboru i pokrajinskom kapetanu bile su povjerene komesaru za autonomne poslove pokrajine. Isto tako, u suprotnosti s uvjetima primirja prema kojima su u okupiranim teritorijima imale upravljati mjesne vlasti pod nadzorom okupacionih vlasti, funkcije koje su pripadale općinskim odborima ili vijećima povjerene su načelnicima ili vanrednim komesarima, a odbori koji su postavljeni uz bok načelnicima imali su samo savjetodavne funkcije.⁵⁰

Već prvih dana gotovo u svim općinama sa slavenskom većinom raspuštena su dotadašnja općinska vijeća i imenovani novi načelnici, isključivo Talijani. Novi savjetodavni odbori bili su sastavljeni, ili isključivo, ili u većini, od Talijana. Sve istarske općine dobile su talijansku upravu i hrvatsko stanovništvo nije u upravljanju općinama imalo više nikakva udjela. Službenici hrvatske ili slovenske narodnosti otpuštali su se iz službe, negdje odmah, već prilikom dolaska talijanske vojske, kao na Cresu, a većinom postepeno u toku prvih mjeseci okupacije, a oni koji su ostali u službi morali su se zakletti na vjernost Italiji. Šta se tiče odbora narodnih vijeća, oni su negdje djelovali i pod talijanskom okupacijom. Vlasti su isprva tolerirale njihovo postojanje, ali ne priznavajući im nikakvu vlast,⁵¹ dok su narodne straže bile svagdje raspuštene i razoružane.

⁴⁹ Documenti diplomatiei italiani, Serie 6, vol. 1, str. 3, bilješka 1, str. 3-4, doc. 8.

⁵⁰ Dr Milivoj Korlević, Uprava i sudstvo u Istri od 1918. do 1945, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. II, 1954, str. 19-23.

⁵¹ »Kapetan je izjavio da odbora Narodnog vijeća ne priznaje, nego može ostati kao jedno društvo koje goji ideju Jugoslavije, ali ne može vršiti nikakvih političkih poslova. Može biti i njemu kao savjetnik.« (Izvjestaj Fr. Novljana Narodnom vijeću u Zagrebu od 11. XI 1918, Arhiv JO). »Dne 13. XI 1918. u 9 sati p. p. dade pozvati pukovnik Bianchi kotarskog poglavara k sebi, te mu priopći da on poznaje samo kotarsku i općinsku vlast, a Narodno vijeće da za njega ne opstoji, te da se

Uspostavivši potpuno svoju vlast u okupiranim krajevima, talijanska vojska je nastojala onemogućiti svaki otpor i suzbiti propagandu koja bi joj mogla smetati u provođenju njene politike. Komandant pomorske baze u Puli viceadmiral Cagni je 24. XI izdao naredbu prema kojoj se zatvorom do 15 godina kažnjava onaj tko nagovara na nepokoravanje zakonima, na mržnju među društvenim klasama ili ustanak ili pak svojom riječju ili djelom ugrozi javni mir, a smrću tko digne ustanak ili rukovodi ustankom, one pak koji u ustanku učestvuju čeka zatvor od 5 do 15 godina. Kažnjava se vojničkim zatvorom i širenje neistinitih vijesti ili vijesti koje bi mogle uznemiriti javni red i mir.⁵² Prema naredbi guvernera Julijske krajine generala Pettittija di Roreta od 30. XI »tko na bilo koji način povrijedi interese koji se odnose na vojnu i političku situaciju u Julijskoj krajini determinirana okupacijom kraljevske vojske ili uvrijedi riječima ili djelima simbole ili lica koja predstavljaju te interese bit će kažnjen, kada djelo ne predstavlja neki drugi prestup koji zakon predviđa i kažnjava, običnim zatvorom do 5 godina i kaznom do 5.000 lira.«⁵³ Prije toga, 24. XI Pettiti di Roreto je pak donio naredbu kojom se znatno ograničava održavanje javnih skupština, sastanaka i povorki. Svaki javni izražaj raspoloženja slavenskog stanovništva bio je onemogućen.

Komandanti talijanskih trupa u pojedinim istarskim mjestima nisu postupali svi na isti način. Neki su se brinuli striktno samo za održavanje reda, ali to su bile iznimke, i to kratkotrajne. Većina komandanata je, međutim, bila zadojena ekstremnim nacionalizmom, gledala u istarskim Slavenima kreaciju Austrije i pod utjecajem domaćih talijanskih šovinista išla u odnosima prema Hrvatima i Slovencima dalje nego što su to tražile naredbe guvernera i vrhovne komande. Tako je komandant Klane kapetan Aminto Caretto prijetio stanovništvu i kolektivnim kaznama, ako se budu širile »lažne vijesti«, »boljševička ili antitalijanska propaganda«,⁵⁴ a neki su komandanti ne samo tolerirali vrijeđanja nacionalnog osjećaja slavenskog stanovništva nego su čak dopuštali da i vojnici učestvuju u protuslavenskim izgređima.

imade seliti iz zgrade kotarskog poglavarstva do 14. XI 1918.« (Izvještaj kotarskog odbora Narodnog vijeća Volosko-Opatija Narodnom vijeću u Zagrebu bez datuma, Arhiv J. O.) Dr E. Volarić izvještava također 17. XI 1918. da je odborcima Narodnog vijeća u Buzetu 14. XI 1918. saopćeno da se Narodno vijeće raspušta i da se zabranjuje svako sastajanje i dogovaranje (Dr Volarić Narodnom vijeću Pula 17. XI 1918., Arhiv JO).

⁵² Hrvatski list, 24. XI 1918.

⁵³ Prijepis u Arhivu JO.

⁵⁴ U čl. 8. svoje naredbe kaže: »Tutti i propagatori di notizie false e coloro che svolgeranno propaganda bolscevica o anti-italiana, saranno puniti colle pene piu severe. Le pene potranno essere anche collettive«, a u čl. 9. »Le autorità locali, che non intervenissero anch'esse nell'azione di depurazione e di vigilanza, saranno esse pure punite severamente«. (Prijepis naredbe u Arhivu JO).

Već prvih dana okupacije talijanska je vojska u svim mjestima s javnih zgrada skidala hrvatske zastave. Negdje je, iznimno, komandant dopuštao da se uz talijansku zastavu vije i hrvatska, ali to je trajalo kratko vrijeme, samo nekoliko dana, jer su doskora bila izdata narednja da se sa svih javnih zgrada imaju ukloniti sve zastave osim talijanskih. U nekim mjestima su hrvatske zastave skinute već prilikom preuzimanja vlasti pod pritiskom mjesnih Talijana, a negdje samoinicijativno od talijanskih oficira.⁵⁵ Poslije toga je počelo nasilno skidanje zastava s privatnih kuća. Isprva se to događalo iznimno, ali kasnije je to postala općenita pojava, a u tome su učestvovali čak i vojnici, hrebri svojim držanjem istupe domaćih Talijana. Isto su se tako silom skidale, i kokarde koje su nosili Hrvati.⁵⁶ Sve se to vršilo često na surov način vrijeđanjem hrvatskih nacionalnih amblema i osjećaja. Tako su u Zminju 14. XI 1918. talijanski vojnici u kući župnika Pravdoslava Filipića razderali hrvatsku zastavu,⁵⁷ a u Terencima pucali na nju, dok su u Iki istog dana skinuli zastavu s mjesne gostionice, poderali je i

⁵⁵ Fr. Novljan opisuje ovako skidanje hrvatskih zastava u Pazinu prilikom dolaska talijanske vojske: »Medutim je svjetina na ulici pjevala, klicala Italiji, talijanskoj Istri i Pazinu. Nazivala nas barbarima, zahtijevala da se skine hrvatska trobojnica te izvjesi talijanska. Neki su već donijeli zastavu talijanske države, skinuli hrvatsku te izvjesili ovu. Na protest, obećao je kapetan da će hrvatsku zastavu uspostaviti, ali da kani u ovim lokalima (kotarskog poglavarstva) smjestiti svoj ured, pa će hrvatsku zastavu opet skinuti, jer nad njegovim uredom može se vijati samo talijanska tricolora. Medutim, svjetina je skinula našu trobojnicu sa crkvenog tornja, a zahtijevali su i od privatnika da skinu narodne zastave. Talijanski vojnici pomagali su kod toga. Jedan od njih je pred stanom prof. Frankole govorio: »Abbasso questo straccio!«. Dapače i u Lindaru su sa zvonika hrvatsku zastavu silom skinuli i objesili talijansku. Talijanski vojnici su dapače i u službi išli sa pazinskom razuzdanom mladžerijom i uređovali pod njihovim uplivom. Jedan civilista u pratnji bersagliera grozio se je jednoj našoj ženi, okoli jednoga sata popolnoći, vojničkim revolverom. Naš narod bijahu izazivan ne samo od građana i fakinaže nego također od vojnika«. (»Položaj u Pazinu«, izvještaj Fr. Novljana od 11. XI 1918, Arhiv JO). »Svaki se čas čuje da bersaglieri sa nekim mladićima talijanske narodnosti lete okolo po gradu i nalažu privatnikom da skidaju jugoslavenske zastave od svojih privatnih stanova pod prijetnjom da će pucati, love po ulici ljude i djecu, prije teći im i skidajući im jugoslavenske trobojnice. Iste večeri njihovog dolaska posli su bersaglieri uz nekakvu talijansku pratnju u bližnji Lindar, išli su k župniku Vrančiću Josipu i zahtijevali od njega revolverom u ruci da im dade ključ zvonika, koji je to u strahu učinio, te nakon što su skinuli sa zvonika jugoslavensku zastavu postavili gore talijansku [...]. Dne 11. navečer vrijeđali su talijanski vojnici naše ljude riječima »schivi« (Zapisnik dra Sime Kurelića i prof. Frankole od 11. XI 1918, Arhiv JO). Slično se događalo u Opatiji, Buzetu, Lošinju i ostalim mjestima.

⁵⁶ U Pazinu, Voloskom, Opatiji, Pulštini i dr. kako izlazi iz izvještaja koje je primalo Narodno vijeće (Arhiv JO).

⁵⁷ »Zapisnik o slučaju prigodom dolaska talijanske vojske u Zminje sačinjen u mjesnom odboru Narodnog vijeća u Puli 18. XI 1918. prema izjavi P. Filipića,

nabili na bajunete.⁵⁸ U Kaštelu je jedan odred talijanskih vojnika skino 17. XI hrvatsku zastavu sa školske zgrade, poderao je i javno spalio.⁵⁹

Talijanske okupacione vlasti htjele su na svaki način da Istra dobije po izgledu isključivo talijanski karakter, da se svagdje viju samo talijanske zastave, da svagdje postoje samo talijanski natpisi i da se čuje samo talijanski jezik. Iznenadene što su u Istri naišle na tako mnogobrojno i nacionalno svjesno slavensko stanovništvo koje nije pokazivalo raspoloženje da se pomiri s Italijom, često su reagirale nervozno i brutalno.

Da bi oslabile mogućnost otpora, nastojale su da nacionalno svjesnije ljude, a pogotovo intelektualce, izoliraju od naroda ili protjeraju. Komandant pomorske baze Pule viceadmiral Cagni je 15. XI 1918. izdao naredbu prema kojoj se onaj koji nije prije rata imao zavičajnost i stalno boravište u općinama pulske pomorske baze mora u roku od pet dana iseliti. Izuzeti su bili samo pripadnici savezničkih vojnih snaga i službena lica potvrđena od talijanske komande.⁶⁰ Ta je naredba davala osnova mjesnim komandantima da uklone sve nepoćudne osobe i da vrše protjerivanja prema svojem nahodjenju.⁶¹

Iz izvještaja koje je primalo Narodno vijeće u Zagrebu može se steći samo djelimična slika o protjerivanjima, hapšenjima i progonima istarskih Hrvata prvih mjeseci talijanske okupacije, jer se podaci o progonima nisu mogli dostavljati iz svih sela. Ali već iz njih jasno se razabire da se antislavenski kurs iz dana u dan pooštravao.

Simptomatične su bile reakcije talijanskih okupacionih vlasti prilikom dolaska nekih jedinica francuske flote u Mali Lošinj i Cres.

Kad je 3. XII 1918. ušla u luku Malog Lošinja francuska torpiljarka »Annamite«, mjesni Hrvati priredili su svečan prijem u hrvatskoj čitaonici i tom prilikom predali francuskom komandantu spomenicu o postupcima Talijana. Po odlasku francuske torpiljarke, talijanski komandant je zatvorio mjesnu hrvatsku čitaonicu, zabranio Hrvatima dalje sastanke i uhapsio predsjednika odbora Narodnog vijeća umirovljenog župnika Josipa Pavačića, kapelana Sima Picinića, učiteljice Vinku Rade i Betty Markus, ženu kapetana Drachslera, Gavdu Barbarića i Luku Crnobori.⁶² Sutradan je bilo javljeno da će francuska torpiljarka doći u Veli Lošinj. Hrvati tog grada spremali su se da je dočekaju, ali su ih rastjerali talijanski vojnici, koji su tom prilikom uhapsili i odveli u Pulu oca Bernardina Baričevića, učiteljicu Šteficu Paljević, Augustina Stuparića i Ivku Glad. Poslije toga su bile zatvorene čitao-

⁵⁸ Odbor Narodnog vijeća u Rijeci Narodnom vijeću u Zagrebu, telefonska vijest primljena u Zagrebu 14. XI 1918. (Arhiv JO).

⁵⁹ Izvještaj župnika Ivana Mandića od 19. XI 1918.

⁶⁰ Prijepis naredbe u Arhivu JO.

⁶¹ U izvještajima iz Istre, koje je primalo Narodno vijeće u Zagrebu, iznose se mnogobrojni primjeri protjerivanja, vršenih na osnovu te naredbe. Ti se izvještaji čuvaju u Arhivu JO.

⁶² Izvještaj K. Bonefaćića iz Malog Lošinja od 12. XII 1918. (Arhiv JO).

nica i škola u Malom i Velikom Lošinj⁶³. Slična reakcija je bila kada je 15. XII uplovila u Cresku luku francuska torpiljarka »Kabili«. Hrvatski Cresci posjetili su komandanta torpiljarke i požalili mu se na talijanske progone, a masa naroda je priredila manifestacije Francuzima. Kada je francuska torpiljarka otplovila, talijanski vojnici su skidali i derali hrvatske zastave, koje su bile izvješene u čast Francuza i odveli iz Cresa učiteljice Gašparu Purić, Ivanku Opatić i Jakicu Kaštelan, činovnicu Anticu Dujmović, činovnika Stjepana Kropeca i lučkog pilota Bartula Sindičića sa suprugom.⁶⁴

Okupacione vlasti su neprijazno pratile rad hrvatskih čitaonica i kulturnih društava. Postojali su prijedlozi da se jednostavno ukinu. Šef političkog ureda Komande vojne baze u Puli poručnik Sem Benelli uputio je 13. XII 1918. komandantu baze Cagniju prijedlog u tom smislu s obrazloženjem da ta društva održavaju u narodu duh pobune i osjećanje da je talijanska okupacija privremena, da se u njima mogu odgajati slavenski fanatici i da možda kriju i oružje.⁶⁵ Cagni je po njegovu prijedlogu zatvorio nekoliko hrvatskih čitaonica na Pulštini. Na isti način se postupalo i u ostaloj Istri.

Na udaru je bila i hrvatska štampa. U Istru nisu mogle ulaziti uopće novine iz Države SHS, a jedino glasilo istarskih Hrvata »Hrvatski list« s velikom je teškoćom dobijalo vijesti, a još teže moglo raspućavati. U već spomenutom prijedlogu Sem Benelli je upozoravao Cagnija da

⁶³ Dr Marko Belanić u ime »Jugoslavenskog odbora« u Malom Lošinj^u zapovjedniku francuskog ratnog broda »Fonarez« 13. XII 1918. (Arhiv J0).

⁶⁴ Nepotpisani izvještaj bez datuma »Otok Cres, okupacija otoka po Talijanima, proganjanje našeg naroda«, (Arhiv J0). Talijanski komandanti su se žalili na držanje francuskih pomorskih oficira prilikom posjeta kvarnerskim otocima. Komandant pulske baze Cagni javljao je Sonninu: »Denunzio comandanti francesi in queste acque i quali apertamente fanno una accanita politica di penetrazione eccitando gli slavi contro di noi riunendo gli agitatori sulle loro navi ostentando una protezione ed oltranza della antiitalianità«.

(Sekretar vanjskih poslova Biancheri talijanskom ambasadoru u Parizu Bonio Longoreu 29. XI 1918. Documenti diplomatici italiani VI /1 doc. 396, str. 201.) Cagni se posebno žalio na događaje prilikom dolaska francuskog razarača u Cres. U telegramu Sonninu javlja 20. XII 1918: »Il Comandante di un cacciatorpediniere francese presenzio adunanza jugoslava Cherso e tenne discorso promettendo liberazione isola da occupazione italiana. Ufficiale francese prese parte a dimostrazioni pubbliche preghiere croate e (sic) il »Narodni list« di Zara in data 5 o 6 dicembre. A Cherso il 15 dicembre il comandante cacciatorpediniere fracese Cabuci si recò a fare visita al comitato jugoslavo e disse in publico che potevano osporre le bandiere e portare coccarda jugoslava. L'interprete che lo accompagnava in sua presenza arringò il publico dicendo che gli italiani dovevano andare via da Cherso. Si formava intanto una dimostrazione con manifestazioni ostili all'Italia. Ciò risulta da rapporti ufficiali ed è confermato da almeno otto cittadini di illibata reputazione. Nei giorni dal 2 al 15 dicembre i cacciatorpediniere di Francia hanno fatto un totale di dodici visite nelle quattro isole. Queste visite hanno sempre l'effetto immediato di provocare dimostrazioni ostili all'Italia che i nostri distaccamenti con molta longanimità non hanno creduto reprimere« (Documenti diplomatici italiani, o. c. VI /1 doc. 603, str. 330-311).

⁶⁵ Faksimile referata u knjizi »The Julian March«, koju je jugoslavienska vlada predložila savjetu ministara vanjskih poslova u Parizu u maju 1946.

taj list »mnogo čitaju Hrvati na selu, da on održava živo jugoslavensko vrenje i uvjerenje da je talijanska okupacija privremena«, te predlagao da se ukine. Cagni je neko vrijeme tolerirao njegovo izlaženje, ali je dao naredenje da se pravi teškoće njegovu raspačavanju,⁶⁶ tako da se uručuje pretplatnicima s velikim zakašnjenjem.

U pogledu škola, komandant Cagni je 16. XI izdao naredbu da se otvore javne škole koje su funkcionirale prije rata, osim njemačkih.⁶⁷ To je značilo da ne mogu nastaviti s radom škole koje su bile otvorene u toku rata. Cilj naredbe je bio da se smanji broj hrvatskih škola. Tako je na osnovu te naredbe bilo u pulskom kotaru zatvoreno 12 osnovnih hrvatskih škola (Sošići, Krmed, Svetvinčenat, Jadreški, Vinkuran, Banjole, Bokordići, Stokovci, Veli Vrh, Peroj, Lohorika i Pula). One su bile doduše osnovane u toku rata, ali za neke od njih je narod još prije rata tražio da se otvore, za neke pak u toku rata,⁶⁸ a za sve je postojala prijevika potreba jer su djeca hrvatskih roditelja u tim selima i Puli bila bez škola u hrvatskom jeziku.

Hrvatske škole koje nisu bile izričito zabranjene ipak sve nisu mogle normalno raditi jer se u neke smjestila talijanska vojska. Na taj je način onemogućeno otvaranje hrvatske gimnazije u Pazinu i osnovnih škola u Voloskom i Podgradu. Osim toga mnogi su učitelji već prvih dana talijanske okupacije bili uhapšeni, protjerani ili internirani, tako da su neke škole ostale i bez učitelja. Učitelj Josip Lukež u Kanfanaru bio je uhapšen, a zatim interniran u Italiji, jer nije htio učestvovati sa školskom djecom na proslavi dolaska talijanske vojske.⁶⁹

Iz Malog Lošinja bile su protjerane učiteljice Vinka Rade i Betty Markus,⁷⁰ iz Velog Lošinja učiteljica Štefica Paljević,⁷¹ iz općine Oprtalj su uhapsili i odveli u Trst učitelje Knečića i Marota,⁷² iz Rovinjskog Sela učitelja Karlecarisa,⁷³ itd.

Okupaciona vojska je vršila presiju na hrvatske učitelje da uvedu u škole talijanski jezik kao nastavni. Talijanski komandanti su naredili učiteljima osnovnih hrvatskih škola u Krnici, Pomeru, Mošćenicama, Veprincu, Lovranu, Poljanama, Rukavcu i Matuljama da podučavaju samo na talijanskom jeziku.⁷⁴ Kad je učitelj Aleksandar Rubeša u Krša-

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Naredba br. 9. Prijepis u Arhivu JO.

⁶⁸ Pitanje otvaranja hrvatske škole u Svetvičentu vuklo se npr. od 1902, a hrvatske škole u Puli od juna 1905.

⁶⁹ Zapisnik sastavljen u mjesnom odhodu Narodnog vijeća u Puli 16. XI 1918. na osnovu izjave učitelja J. Lukeža (Arhiv JO).

⁷⁰ Izvještaj Grga Fugošića od 8. XII 1918. (Arhiv JO).

⁷¹ Izvještaj dra Klementa Bonifačića od 12. XII 1918. (Arhiv JO).

⁷² Izvještaj Vjekoslava Spinčića »O postupku Talijana u Istri« od 24. XII 1918. (Spinčićev arhiv sv. 20).

⁷³ Dr Vjekoslav Bratulić, Rovinjsko selo, Zagreb 1958, str. 85.

⁷⁴ Zapisnik sastavljen s učiteljem iz Krnice Antunom Smoković; Zapisnik sastavljen 12. XII 1918. sa učiteljicom Marijom Novak iz Pomeru; Izvještaj Kazimira Mandića, župnika u Veprincu, od 18. XII 1918; izvještaj dra Trinajstića iz Voloskog 15. I 1919 i dr., Arhiv JO.

nu 25. XI odbio da se pokori takvoj naredbi, naređeno mu je da u roku od 24 sata napusti školu. Bilo je i slučajeva nasilja. Talijanski vojnici su 3. XII upali u hrvatsku školu u Klani, odnijeli učeničku štednu kasu i zapalili školsku biblioteku i arhiv.⁷⁵

Postupak prema hrvatskom i slovenskom školstvu u Istri nije bio svagdje isti. Mnogo je zavisilo od mjesnih komandanata, no već poslije mjesec dana talijanske okupacije u nekim kotarima, kao npr. u pazinskom, sve su hrvatske škole bile pretvorene u talijanske, a u ostalima moglo je raditi samo nekoliko hrvatskih škola, i to pod neprekidnom presijom vlasti.

Slično je bilo stanje u crkvama. Okupacione vlasti su nastojale zastrašiti hrvatsko svećenstvo i prisiliti ga da prestane propovijedati i pjevati epistolu i evanđelje na hrvatskom jeziku, a u crkvama gdje se upotrebljavao staroslavenski liturgični jezik zahtijevali su da se on ukine. Talijanski su komandanti prijetili svećenicima hapšenjem i deportacijom ako se ne pokore, a kad su nailazili na otpor, prišli su nasilnim metodama. Župnik u Lovrečici (kod Umaga) Matija Dobrović bio je 6. XII uhapšen i pretjeran preko granice, jer nije htio uvesti u crkvu pjevanje mise i propovijed na talijanskom jeziku.⁷⁶ Župnik u Kaštelu Ivan Mandić morao je uslijed prijetnji napustiti župu i pobjeći preko granice.⁷⁷ Na njegovo je mjesto došao jedan talijanski vojni svećenik koji je uveo u crkvu talijansko pjevanje i propovijed. Župnik u Sv. Lovreču Ferdinand Hrdý morao je pobjeći iz svoje župe, jer mu je život bio u opasnosti, isto tako i Červar iz općine Oprtalj. U Karolji su župnika Stavelika proglasili tuocem i pod prijetnjom revolvera prisilili da više »Živjela Italija!«. ⁷⁸ Kad su se na Cresu i Lošinj svećenici oduprli naredbama komandanata da ukinu staroslavenski jezik u crkvi i da više ne propovijedaju na hrvatskom, vlasti su nastojale da ih zastraše i protjeraju. Biskup krčki dr Antun Mahnić kaže u svom memorandumu od 31. XII 1918. upućenom Konferenciji mira u Parizu: »Svećenstvo se terorizuje, grozeći mu se kobnim posljedicama, aretacijom i deportacijom, ako se ne bude pokoravalo. Svećenici se preziru, vrijeđaju, izlažu ruglu ulice, uskraćuju im se propusnice, te ne mogu do svoga biskupa, napokon upotrebljava se i brutalna sila.«⁷⁹ On iznosi primjere iz svoje biskupije u potvrdu svog tvrđenja. Tako je župnik Volarić u Belom bio 27. XI 1918. uhapšen i pod naoružanom pratnjom vojnika odveden u Cres, jer je odbio da prevede na hrvatski jedan proglas komandanta upućen stanovništvu,⁸⁰ u Čunskom je pak bio uhapšen župnik Grgo Fugošić,

⁷⁵ Action des autorités militaires italiennes dans les régions occupées - Violations des conditions de l'armistice constatées par des rapports officiels, Paris 1919. str. 8.

⁷⁶ Izvještaj Narodnog sveta u Ljubljani o M. Dobroviću od 19. XII 1918. (Arhiv JO).

⁷⁷ Izvještaj J. Mandića od 19. XI 1918. (Arhiv JO).

⁷⁸ Izvještaj Vjekoslava Spinčića »O postupku Talijana u Istri«, 24. XII 1918. (Spinčićev arhiv, sv. 20).

⁷⁹ Spomenica krčkog biskupa dra Antuna Mahnića, 31. XII 1918, prijepis (Arhiv JO).

⁸⁰ Ibid.

jer je protestirao što vojnici skidaju s crkve natpise na kamenu. Odveli su ga u Mali Lošinj. »U Malom Lošinju bila je u to doba talijanska manifestacija« – izvještava Fugošić 4. XII 1918 – »te su me vojnici odveli najprije pred rulju koja je na mene počela pljuvati, nabacivati se kojekakvim izrazima, te sam skoro životom nastradao. Zatim su me odveli talijanskom komandantu, koji me je opsovao i naložio mi da u svojoj župi koja je glagolska, talijanski misim, talijanski propovijedam te sve funkcije držim na talijanskom jeziku«. ⁸¹ Budući da se nije pokorio, morao je napustiti župu. Župnik u Malom Lošinju Kv. Bonefačić, koji se odupro naređenju da uvede u crkvu talijansko pjevanje i propovijed, bio je također protjeran. ⁸²

Takvi postupci postigli su suprotan efekat od onog koji su talijanske okupacione vlasti očekivale. Istarski Hrvati i Slovenci nisu se uplašili i antitalijansko raspoloženje je iz dana u dan raslo.

VI

Iz Istre je Narodnom vijeću u Zagrebu stizavalo mnogo izvještaja o talijanskim postupcima i apela za hitnu pomoć. Iz njih izbija veliko ogorčenje naroda protiv Talijana i razočaranje zbog slabosti i neaktivnosti Narodnog vijeća.

Odbor Narodnog vijeća u Pazinu, javljajući 11. XI 1918. o dolasku talijanske vojske i njenim prvim mjerama, moli Narodno vijeće da »protestira protiv takvog postupka od strane Talijana i zahtijeva da u ove krajeve dođu čete drugih Ententinih vlasti«, traži slanje hrane i novaca i moli da mu se daju upute »kako se imademo vladati i što nam je činiti«. ⁸³ Odbor Narodnog vijeća u Buzetu javlja 17. XI o talijanskim postupcima i zaključuje: »U našem pučanstvu, koje radi gornjih činjenica već misli da će pasti pod Italiju, vrije te postoji bojazan da izbruhne narodni gnjev, jer se sa bojišta povratila čitava četa mladih i oboružanih ljudi koji se ne bi žacali napasti ne samo ovu šaćicu Talijana proti kojima je u prvom redu upravljen narodni gnjev nego i talijansku vojsku, u kojem bi slučaju nastao pravi pokolj«. Odbor traži »neka se ishodi da se radi umirenja pučanstva pošalju u ovaj čisto naš kraj jugoslavenske ili srpske čete ili makar savezničke čete« i upozorava da »kuca dvanaesti čas«. ⁸⁴ Odbor Narodnog vijeća u Voloskom-Opatiji pokazuje otvorenije nezadovoljstvo s držanjem Narodnog vijeća u Zagrebu i izvještaj o postupcima Talijana završava riječima: »Narod gubi vjeru u opstoj, moć i upliv Narodnog veća, te će mu doskora krenuti leđa ako mu ne priskoči u pomoć. Čutimo se tako zapu-

⁸¹ Izvještaj župnika G. Fugošića od 8. XII 1918, prijepis (Arhiv JO).

⁸² Izvještaj dra Kv. Bonefačića od 8. I 1918, prijepis (Arhiv JO).

⁸³ Prijepis izvještaja u Arhivu JO.

⁸⁴ Prijepis izvještaja u Arhivu JO.

šteni da narod zdvaja. Molimo da se zatraži odmah intervencija Francuske, Amerike i Engleske, jer inače ćemo morat seliti, da predusret-nemo zatvaranju, proganjanjima i drugim veksacijama«. Na kraju zaključuje ogorčeno: »Ako je Narodno veće nemoćno, neka prepusti sve srpskoj vladi«. ⁸⁵

Istarski Hrvati su osjećali da su pušteni na milost i nemilost talijanskoj vojsci. Okupirani teritorij bio je izoliran, veze sa Zagrebom teške, putovanja onemogućena, a vijesti i novine iz Zagreba mogle su prodrijeti u Istru samo iznimno. Narodno vijeće u Zagrebu je vrlo teško održavalo veze s odborima u Istri i nije ih moglo redovno obavještavati o svom radu i davati im upute za rad. Stoga se u Istri vrlo malo znalo o koracima koje je Narodno vijeće poduzimalo protiv talijanske okupacije.

Ono se već 5. XI 1918. obratilo Wilsonu telegramom, upozoravajući ga da je i talijanska okupacija u suprotnosti s načelima samoodređenja i zamolilo ga da ne dopusti da okupacija onemogući da se jugoslavensko narodno pitanje riješi u duhu narodnog samoodređenja. ⁸⁶ Zatim je 6. XI skrenulo pažnju talijanskom guverneru u Trstu da je netačno njegovo mišljenje da se talijanska okupacija bazira na pravu, »jer naša država, obrazovana davno prije iskrcavanja, ne nalazi se u ratnom stanju sa nijednom državom, a sa Italijom kao saveznicom smatra se u prijateljskom odnošaju«. ⁸⁷ U istom duhu je 8. XI uputilo telegram talijanskoj vladi, protestirajući protiv okupacije i ističući da je Država SHS formirana prije zaključenja primirja i da Austro-Ugarska nije imala pravo raspolagati jugoslavenskim teritorijima. ⁸⁸ Predsjednik Narodnog vijeća dr Anton Korošec je 9. XI uputio notu vladama savezničkih i udruženih sila, skrećući im pažnju da prijeti opasnost da će prilikom donošenja odluke o sudbini okupiranih krajeva prevladati obziri suprotni volji naroda tih krajeva i da postupci talijanskih okupacionih vlasti stvaraju opasnu situaciju. ⁸⁹

Narodno se vijeće nadalo da će njegovi koraci dati rezultate i da će talijanska vojska biti doskora zamijenjena trupama ostalih saveznika, a ako se to i ne postigne da će se na konferenciji mira svakako donijeti odluke u skladu s Wilsonovim načelima. U Zagrebu je 8. XI 1918. objavljena s velikim nadama Wilsonova poruka da se Jugoslaveni ne smiju uznemirivati zbog iskrcavanja talijanske mornarice i vojske, jer će se jugoslavensko pitanje riješiti na konferenciji mira u skladu s narodnim željama.

Narodno je vijeće, usprkos talijanskoj okupaciji, tretiralo Istru kao sastavni dio Države SHS i nastojalo ondje upravljati preko odbora Narodnog vijeća. Predsjedništvo Vijeća je 5. XI dalo povjereniku za Istru

⁸⁵ Prijepis izvještaja u Arhivu JO.

⁸⁶ Šišić, o. c., str. 227, doc. 139.

⁸⁷ Šepić, o. c., str. 193.

⁸⁸ Šišić, o. c., str. 231-232, doc. 146.

⁸⁹ Šepić, o. c., str. 194, bilješka 12.

dru Laginji nalog da što prije otputuje u Istru da preuzme u ruke upravu »cijele zemlje« i uloži »na shodnim mjestima« protest protiv okupacije »od strane drugih vlasti«. U tu svrhu stavljen mu je na raspolaganje jedan raniji kredit i otvoren novi kredit od milijun kruna, a dano mu je i ovlaštenje da pri vojnoj upravi i u drugim skladištima podigne za ishranu Istre potrebne količine živežnih namirnica.⁹⁰ Međutim, zbog strogih mjera talijanskih vlasti na demarkacionoj liniji, Laginja nije mogao otputovati. Ostao je u Zagrebu, pokušavajući da odande upravlja, ali u Istri u prvo vrijeme nitko nije ni znao za njegovo postavljenje. Tek 12. XI je »Hrvatski list« javio, i to prema slovenskim novinama iz Ljubljane, stiglim sa zakašnjenjem, da je Istra u upravnom pogledu priključena Hrvatskoj i da je Laginja imenovan povjerenikom za Istru.

Laginja je htio da se u Istri sačuvaju što je moguće dulje jugoslavenski upravni i sudski činovnici, stoga je nastojao zapriječiti da napuštaju svoja mjesta i bježe preko granice. Smatrao je da moraju ostati uz narod i pomagati mu u teškim danima koje je proživljavao. Predsjedništvu Narodnog vijeća predložio je 19. XI da donese ovaj zaključak: »Svi javni službenici u Istri koji jesu ili budu prisiljeni da ostave dosadašnja svoja mjesta tamo, a imaju kvalifike i volje da služe u našoj državi SHS, dobivat će do konačnog uređenja javnih odnošaja Istre, najdalje još mjesec dana iza potpisa mirovnog ugovora, svoja dosadnja beriva. Uvjet je da i nadalje borave u kotarima gdje su vršili službu do studenoga ove 1918. g. ili istu još vrše, ukoliko ih ne bi povjerenik za Istru trebao drugdje u Istri ili po našoj zemlji izvan Istre da vrše službu pri pojedinim granama javne uprave. Isto vrijedi za umirovljene javne službenike boraveće u Istri, ukoliko su pripadnici naše narodne države«. Laginja je svoj prijedlog obrazložio time da Italija namjerava u okupiranoj Istri uzeti u svoje ruke i civilnu upravu, pa čak i općinsku upravu, a kako će biti službenika, »kojim srce neće dati da služe i kad bi mogli tuđem sistemu i vladi«, to ih se ne može ostaviti bez sredstava za život, »već se mora nastojati da bar velika većina njih ostanu u kotarima Istre gdje su do sada službovali, da bar djelomice budu narodu na ruku i da vrše kontrolu nad javnim životom u Istri i, koliko to bude moguće, narod drže budnim i podučuju ga za eventualnost, koju držim posve vjerojatnom, da se narod bude imao izjaviti plebiscitom glede svoje nove države«. Predviđao je te izdatke najviše za rok od godinu dana, a nadao se da će se ti službenici moći i prije vratiti na svoja mjesta, »ako Ententa i Sjeverne Američke Države uslijed raznih nota predsjedništva našeg Narodnog vijeća budu odredile da civilna uprava oстане u rukama odbora Narodnog vijeća, kako su je isti pri raspadu Austrije bili preuzeli«. Predviđena suma za pokriće tih troškova iznosila je u svemu 1.394.000 kruna. Nije dakako računao da bi pokriće moglo doći iz Istre »dok se ini modaliteti okupacije ne primijene, ili ako to ne

⁹⁰ Predsjedništvo Narodnog vijeća dru M. Laginji, 5. XI 1918. Posl. br. 49, prijepis (Arhiv JO).

bude moguće dok se ne bude kakav sporazum postigao sa okupacionom vlasti glede doprinosa k troškovima barem naše bogoštovne i nastavne uprave.⁹¹ Predsjedništvo Vijeća je 29. XI prihvatilo Laginjin prijedlog.

Kad je guverner Julijske krajine zatražio da svaki službenik okupiranog teritorija, koji želi ostati na svom mjestu podnese molbu guverneratoratu, Laginji su stizavali iz Istre upiti kako da se postupa. Iako su neki izražavali mišljenje da činovnici koji su se zakleli na vjernost Državi SHS ne mogu priznati talijanske vlasti i »raditi za slavu i veličinu Italije«,⁹² Laginja je poručivao: »Preporučamo ostanak svih činovnika na njihovim mjestima, izuzevši samo slučaj gdje bi se od njih zahtijevala izjava priznanja *aneksije* Istre Italiji. U ovom potonjem slučaju neka ipak odnosni činovnici ostanu u dosadanjem boravištu.«⁹³ Kad je kotarski predstojnik u Opatiji Cukar, koji je morao napustiti svoje mjesto, došao u Zagreb, Laginja ga je poslao natrag u Istru s tim da svoja dosadanja beriva prima i dalje i s njime se dogovorio da isplaćuje beriva i ostalim službenicima koji bi se našli u istom položaju. Tom prilikom dao mu je upute da ima paziti da činovnici »budu narodu u pomoć savjetom i naukom, kao što je to živa želja i uvjet narodne vlade za dalnje uplaćivanje tih beriva«. On se imao pobrinuti da dobije tačne podatke o činovnicima ne samo u kotaru Volosko-Opatija nego i u ostaloj Istri, osim krčkog kotara s kojim je Laginja imao dobru vezu, i da se brine za pitanje prehrane.⁹⁴ Snabdjeven tim uputama i novčanim sredstvima, Cukar je otputovao u Istru 22. XI, ali je već 27. XI bio uhapšen i zajedno s predsjednikom Odbora Narodnog vijeća Opatija-Volosko Pošćićem interniran. Laginji je poslije toga bilo sve teže da uspostavlja veze s Istrom i utječe na članove odbora i držanje istarskih intelektualaca i činovnika.

Duže je trajao njegov kontakt s odborima na kvarnerskim otocima. Krajem novembra dolaze u Zagreb članovi odbora iz Cresa šumarski inženjer Ante Ružić i poreznik Ivan Dujanić da podnesu izvještaj o položaju na otoku Cresu. Laginja im je 29. XI dao upute da ostanu na svom mjestu doklegod mogu, a ako budu otpušteni, neka ne napuste svoj kotar.⁹⁵ U uputama koje je dao odboru, Laginja kaže da je »okupacija Cresa uslijedila na ime Antante i Sjedinjenih Država, a ne na ime Italije i za nju«, te da stoga treba upućivati narod da bude »strpljiv i miran«; protiv progona neka se žale komandi okupacionih trupa

⁹¹ Prijedlog dra M. Laginje od 19. XI 1918 s obrazloženjem, br. 318, prijepis (Arhiv JO).

⁹² Kotarski predstojnik u Krku dr Karlavaris povjereniku za Istru 23. XI 1918. (Arhiv JO).

⁹³ Upute Laginjo od 30. XI 1918. br. 61/1918 P. J. (Arhiv JO).

⁹⁴ Dekret dru Marijane Cukaru br. 31/1918 pres, 17. XI 1918. Koncept Laginjinim rukopisom (Arhiv JO).

⁹⁵ Dr M. Laginja A. Ružiću i I. Dujaniću 29. XI 1918, br. 81/1918 P. J., Koncept Laginjinim rukopisom (Arhiv JO).

»odrešito, ali dostojnim i mirnim načinom«, a svaku povredu prava neka javljaju Narodnom vijeću u Zagrebu »posve točno i vjerno, bez pretjerivanja, ali sa što točnijom naznakom imena i datuma«. ⁹⁶

Laginja je davao upute odboru na Krku čak i u predmetima koji nisu bili tada od aktualne važnosti. ⁹⁷ On se uporno zauzimao da se u okupirane krajeve šalje hrana za izgladnjelo stanovništvo i organizira pomoć izbjeglicama koji su se sklonili u Hrvatsku. Sav je bio zauzet praktičnim koracima i akcijama, očekujući da će se osnovna pitanja okupacije i sudbine Istre riješiti u skladu s traženjima Narodnog vijeća i voljom naroda. Dugo se vremena nadao da će Saveznici uzeti u obzir proteste Vijeća. Dne 23. XII molio je Kotarski odbor u Krku da mu odmah javi ako bi idućih deset dana primijetio kakvo izvanredno pooštavanje ili izvanredno ublažavanje postupka okupacionih vlasti prema našem narodu, »jer bih tim znao protumačiti jedno za nas važno pitanje«. ⁹⁸

Laginja je vjerojatno očekivao rezultate ponovnih protesta Narodnog vijeća protiv talijanske okupacije. Pod utiskom vijesti iz Istre nastojao je kao i ostali istarski zastupnici u Zagrebu da se saveznici neprekidno upozoravaju na talijanske postupke. U svom referatu predsjedništvu Narodnog vijeća (br. 165) prikazao je progone Slavena i tražio da se kod saveznika ponovno protestira protiv načina na koji se okupacija provodi i da se upozori na opasnost sukoba »koji bi za onaj dio našeg naroda, koji u pretežnoj većini obitava okupacioni teritorij bili tim sudbonosniji, što nema do sada barem nikakve kontrole od strane saveznika« i da se saveznici i Sjedinjene Države zamole da poprave to stanje »urediv između sebe okupaciju sjevernog Jadrana i prilazećih mu zemalja tako da istu preuzme jedna etničko (nacionalno) neutralna vlast«. ⁹⁹ U istom smislu su Cezar Akačić i Vilim Bukšeg podnijeli središnjem odboru Vijeća 20. XI formalni prijedlog. Narodno je vijeće na to 23. XI uputilo talijanskoj vladi notu, kojom protestira protiv talijanske okupacije Istre, Slovenije, Hrvatskog primorja i nekih tačaka Dalmacije i otoka i protiv postupaka talijanskih okupacionih trupa. Kopije te note poslate su vladama u Londonu, Parizu i Washingtonu s popratnom notom u kojoj se kaže da talijanski progoni jugoslavenskog stanovništva u okupiranim krajevima »podsjećaju na najernija razdoblja austro-ugarskog ropstva« i da Talijani time žele stvoriti svršen čin na štetu jugoslavenskog naroda. U noti se skreće pažnja da u okupiranim krajevima nije došlo ni do kakvih nereda ili bune i da »takav izgovor bio bi stoga lišen svake osnove, ako bi ga Talijani izni-

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Tako je dopisom od 23. XII 1918. savjetovao učitelju košaraštva F. Hvizaleku u Omišlju, koji je ostao bez službe, da ostane u kotaru i pokuša da na vlačnijem terenu omišaljskog polja i u Ponikvama organizira sadenje vrba, a u tečaju košaraštva da upošljava uglavnom djevojke i uči ih više pravljenju praktičnih predmeta (košara, putnih kovčega) nego umjetničkim radovima (Arhiv JO).

⁹⁸ Arhiv JO.

⁹⁹ Prijepis u Arhivu JO.

jeli samo da opravdaju svoju okupaciju«. Na kraju se kaže da Narodno vijeće stavlja svoju pravednu stvar u ruke Sjedinjenih Država, Francuske i Engleske i da ih moli da upute u okupirane krajeve svoje trupe te pristanu da se i srpske čete u njima rasporede kako bi na taj način prestala isključiva vlast Talijana i njihovi politički manevri, te tako obranili jugoslavenski nacionalni interesi i umirilo jugoslavensko stanovništvo okupiranih krajeva.¹⁰⁰

VII

Odbori Narodnog vijeća i istarski politički prvaci u Istri bili su slabo informirani o koracima koje je Narodno vijeće u Zagrebu poduzimalo protiv talijanske okupacije, i što je sve radilo da pomogne narodu u okupiranim krajevima. Stoga su Narodnom vijeću prigovarali slabost i nedovoljnu aktivnost. Mnogi su bacali krivicu na istarske zastupnike u Narodnom vijeću i pogotovo na Laginju, s kojim se neki hrvatski politički prvaci u Puli nisu slagali još prije rata. Predsjednik mjesnog odbora Pule Škaljer bio je sredinom novembra u Zagrebu i tom se prilikom kritizirajući Laginju, žalio kako je Istra loše predstavljena u Vijeću. U predstavi upućenoj predsjedništvu Narodnog vijeća 22. XI 1918. istaknuo je: »Istra nema danas de facto nikoga koji bi je u njezinim sadašnjim katastrofalnim prilikama zastupao«, budući se birani član (dr. Červar) nalazi »negdje u Švicarskoj«, a Laginja, kooptirani član Vijeća i povjerenik za Istru, »nije što zbog poodmaklih godina, što zbog bolesti u stanju da u onoj mjeri kako bi to i on sam želio i kako to današnje prilike imperativno zahtijevaju obavlja poslove skopčane s povjerenim mu častima«. Na kraju je tražio da se povjerenikom za Istru imenuje jedan mlađi i agilniji čovjek, a to bi bio dr Ivo Zuccon.¹⁰¹ Škaljer nije prodro sa svojim prijedlogom, ali njegova je intervencija u Zagrebu pokazala da Pula, glavni politički centar istarskih Hrvata, vrlo kritički gleda na rad Narodnog vijeća i njegovog povjerenika za Istru.

U Istri se sve veća nada polagala u srpsku vladu i srpsku vojsku. Vijesti o srpskom odredu koji je zaustavio u Logacu dalje napredovanje talijanskih trupa i o odlučnom stavu srpskog odreda na Rijeci jačale su uvjerenje o herojstvu i nepobjedivosti srpske vojske, koje je bilo živo još u toku rata. Srpska je vojska bila saveznička, pa se očekivalo da će možda biti pripuštena da učestvuje u okupaciji Istre, a u svakom slučaju, u tim danima kada se vojska Narodnog vijeća raspadala, pružala je jedinu nadu za eventualni oružani otpor talijanskim presizanjima.

¹⁰⁰ B. Krizman, »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918. godine, Anali Jadranskog instituta sv. I, str. 100-102.

¹⁰¹ Dr Lovro Škaljer Predsjedništvu Narodnog vijeća, 22. XI 1918. Br. ex. pres. 380, prijepis (Arhiv JO).

Ako uzmemo ovo u obzir, onda nam biva razumljivo što je »Hrvatski list« pisao ekavičom i što su istarski Hrvati, kada im je bilo zabranjeno isticanje hrvatskih zastava, vješali srpske zastave. To su činili zato što su smatrali da talijanska vojska neće smjeti da ih skida, budući da pripadaju jednoj savezničkoj državi, ali i zbog velikih simpatija i ugleda koje je stekla Srbija u toku rata. U Puli se iz istih razloga organizirala i jedna legija pod srpskim imenom.¹⁰²

»Hrvatski list« je bio pun slavospjeva srpskom narodu, njegovoj vojsci i njegovim državicima. On je 18. XI pisao da je Srbija »potpuno shvatila ozbiljnost položaja u kojem se nalazimo i da će srpski ministar predsjednik, stari veštak u diplomatskim poslovima, najbolje znati kako bi se stvar izvela na kraj«. Isti list je 15. XI javljao radosno da je srpska vojska ušla u Zagreb, Ljubljanu i Rijeku i isticao da sada »srpski vojnici štite naše granice« i da je srpska vojska »jamstvo da će naša sloboda i pravo pobediti«. »Tužna naša Istra«, pisao je »Hrvatski list«, »ima jedinu nadu da će srpski narod učiniti sve da je spasi za Jugoslaviju«.

Odbori Narodnog vijeća u Istri nastojali su da održavaju u narodu vjeru u povoljno rješenje pitanja Istre. Uvjeravali su da će Saveznici doskora priznati Državu SHS i da će doskora doći do ujedinjenja sa Srbijom u jednu državu. Svima se činilo da su Saveznici skloni jugoslavenskom narodu i da će mu pomoći u ostvarenju njegovih nacionalnih ideala. »Hrvatski list« je 11. XI objavio Wilsonov odgovor Narodnom vijeću o rješenju jugoslavenskog pitanja u skladu s narodnom voljom, a nekoliko dana kasnije pridao je naročito značenje riječima američkog admirala koji je 12. XI posjetio Pulu i tom prilikom izjavio deputaciji odbora Narodnog vijeća da se nada da će saveznici priznati Državu SHS kao što su već priznali Čehoslovačku. »Svi mi pratimo sa simpatijama, radošću i zanimanjem razvoj mladog naroda,« rekao je admiral »i spremni smo da ga pomažemo u njegovim prvim nastojanjima i nezavisnom životu. Pouzdano se nadamo da će se pokazati zrelim za nezavisnost pogotovo time što će pokazati čvrstu disciplinu i bezuvjetno poštovanje zakona«. Admiralove su riječi radale najljepše nade. »Hrvatski list« je 14. XI pisao da će se konačna riječ o sudbini Istre čuti tek na konferenciji mira, »odnosno u velikom onom danu kad narod bude pozvan reći svoju, hoće li naime pod Kraljevinu Italiju ili će svoju slobodnu republiku Jugoslaviju«, a 15. XI je pod naslovom »Privremeni red« rezimirao svoje gledanje na talijansku okupaciju ovako: »1. Vojničko zaposednuće područja od strane talijanskih vlasti u imenu Antante na temelju i u granicama primirja sklopljenog sa Austro-Ugarskom nije trajno, već samo privremeno do konačne odluke koja će biti stvorena u mirovnoj pogodbi; 2. Austro-Ugarska ne opstoji više kao država, zato će mirovne pregovore Antanta voditi sa narodnim državama nastalim na području bivše monarhije, dakle i sa Jugoslavijom; 3. Prema načelima međunarodnog prava i utanačenjima primirja sve

¹⁰² Ktnkov, o. c., str. 72-75; Balota, o. c., str. 355-356.

uredbe javne uprave u zaposlednutom području imaju ostati i delovati kao i do sada, ukoliko se ne kose sa svrhom okupacije; 4. Vlast koja je zaposela područje ima apsolutno pravo kontrole nad celom javnom upravom što se tiče stvari i osoba«. U skladu s instrukcijama Narodnog vijeća u Zagrebu, list je informirao javne službenike da mogu zadržati svoja mjesta ako to žele, i staviti se na raspolaganje okupacionoj vlasti i sa svoje je strane preporučao da Hrvati u Puli, i uopće u cijeloj Istri, ostanu na svom mjestu »u narodnom interesu«.

Parola je bila: čekati i pripremati se za dan kada će narod biti pozvan da kaže svoju riječ. Dotle se tražilo da narod čuva mir i disciplinu kako bi pokazao da je dostojan slobode i nezavisnosti i kako bi talijanskoj okupacionoj vojsci oduzeo svaki razlog da vrši progone. U tom pogledu je vrlo karakteristično pisanje »Hrvatskog lista«. Taj list je 18. XI pozivao hrvatsko stanovništvo: »Budimo mirni, trezni. Svaki dan optujemo jednu jedinu reč, a ta je mir, mir uz svaku cenu. Samovoljnim bi činom samo pogoršali naš položaj«. U tim pozivima bilo je straha da bi moglo doći do nemira i da bi se na istarske Hrvate u tom slučaju mogla baciti optužba da su »boljševici«. »Hrvatski list« je pisao 24. XI: »Narode istarski pregaraj! Teški su te dani kušnje stigli... Ali podnosi strpljivo sve nepravde. Ne boj se da će oni koji će u najskorije vreme vascelom svetu pravicu krojiti da će tebi oni nepravicu naneti. Pokoravaj se propisima i nalogima oblasti, ne protivi se sili, ti znaš da se proti sili ne može. Dosta si krvnih žrtava već prikazao na žrtvenik tuđoj domovini. Zar da i opet potече potocima krv? Štedimo se, malo nas ima, a i zadaće nas još teške čekaju u svojoj, slobodnoj domovini. Seljače istarski! Ne daj se nikada zavesti od ljudi, tobože prijatelja koji bi hteli da u mutnom love. To ti budi pravilo: šuti i podnosi! Nesmotrenim kakvim i nepromišljenim činom nauditi ćeš samo našoj svetoj narodnoj stvari narodnog jedinstva, okaljati ćeš dobar glas u svetu...« Isti je list 26. XI hrabrio narod: »Ne zdvajajmo, već se pouzdajmo u naše ljude kojima smo iskazali svoje poverenje. Oni će sretno privedi u sigurnu luku lađu naše budućnosti. Ali se ne smemo prenagliti. Nepromišljenost naša silno bi nam naskodila«. A 25. XI: »Više nego ikada treba da sada strpljivo podnosimo ovo strašno stanje u kojem se nalazimo ovo nekoliko dana. Teško je to naše stanje i nesnosno. Ali treba da se pokorimo i poslušamo naloge vlasti.« Antanta je odlučila da talijanska vojska bude ta okupaciona vlast koja će držati red u njeno ime u tim krajevima, pa, kako piše list, »mi moramo tu vest, kao predstavnika naših prijatelja, dobročinitelja i saveznika, Amerike, Engleske i Francuske, slušati. Sve je prolazno. Teško bi se onaj o našu svetu i pravednu stvar ogrešio koji bi se toj vlasti bilo u čemu htio nezahvalnim i nepokornim pokazati. Jao onome koji bi pokušao ma i kakav nepromišljen čin! Mi im moramo svojom disciplinovanošću dokazati da smo vredni one slobode za koju je tolika dragocena krv prolivena. Prokletstvo neka stigne onoga koji izda našu svetu stvar! Strpimo se! Još kratko nas doba deli od velikog teško očekiva-

nog dana kad ćemo i mi moći da slobodni, u slobodnoj Jugoslaviji, zapjevamo pesmu našeg narodnog vaskresenja. U strpljenju je naš spas».

Svojim upornim intervencijama odbori Narodnog vijeća u Istri su uspjeli da zadrže istarske radnike i seljake od svakog jačeg ili organiziranog otpora talijanskoj vojsci. Sve spontane reakcije stanovništva žigosale su se kao štetne narodnoj stvari i opasne za povoljno rješenje pitanja Istre, a sumnjivile su se i kao djelo »boljševika«. U narodu je vrililo i hrvatski politički prvaci u Istri morali su založiti sav svoj ugled i utjecaj da ne dođe do sukoba.

VIII

Proглаšenje ujedinjenja 1. XII 1918. dalo je istarskim Hrvatima nove nade. Sada je iza njih stajala jedna snažnija država prema kojoj su Saveznici, zbog Srbije, morali pokazivati više obzira. Oči su se sve više upirale u Beograd, gdje je 20. XII bila sastavljena prva vlada nove Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Narodno je vijeće prestalo funkcionirati 3. XII, ali povjereništvo za Istru još nije bilo ukinuto. U Sušaku i Zagrebu nalazilo se mnogo izbjeglica iz Istre koje je trebalo zbrinuti i smjestiti, i Laginja je s time imao mnogo posla. Ti prvi istarski emigranti, u većini intelektualci i činovnici, bili su ozlojeđeni zbog svoje sudbine i prigovarali su istarskim predstavnicima u Narodnom vijeću zbog njihova rada i držanja.

Njihovi prigovori nisu bili uvijek opravdani. Istarski su zastupnici bili vrlo aktivni i koristili se svakom prilikom da nadležne faktore u Zagrebu, Beogradu i u savezničkim zemljama upoznaju sa stanjem u Istri i da raskrinkaju talijansku okupaciju. Njihovi koraci nisu ostali bez rezultata: odrazili su se i u primjedbama koje su američka, francuska i britanska vlada upućivale Italiji zbog njene politike u okupiranim teritorijima.¹⁰³ Dr Đuro Červar je još 15. XI poslao Jugosla-

¹⁰³ Britanski ministar vanjskih poslova Balfour razgovarao je s talijanskim ambasadorom Imperialijem 7. XI 1918. o jugoslavenskim protestima (Documenti diplomatici, o. c., VI (1., str. 24, doc. 50); francuski ambasador Barrère razgovarao je 19. i 1918. s Orlandom u ime Clemenceaua da se Italija uzdrži od okupacije preko linije primirja i da savezničke trupe učestvuju s talijanskim u okupaciji (Documenti diplomatici, o. c., VI (1., str. 112-113, doc. 221), tako da se Orlando, iako je u prvi mah odbio francuske prijedloge, pokolebao. On je telegrafirao šefu generalštaba Badogliu 2. XI 1918. da delegati »oslobođenih teritorija« tvrde da bi dolazak savezničkih trupa u okupirane teritorije ostavio rđav utisak budući da su »protutalijanski elementi« proširili glas da će talijansku okupaciju zamijeniti saveznička, kako bi je prikazali privremenom. »Kad bi stvar zavisila samo od nas, nitko ne bi mislio na to slanje«, kaže Orlando. »Mogla bi se naći srednja linija: da se pošalju te jedinice u krajeve koji nisu predviđeni u primirju i one koji još nisu okupirani. Narocito međutim treba izbjegavati slanje savezničkih trupa u Trento i Trst, što se može braniti time da te gradove talijanska vojska ne drži na osnovu primirja, već na osnovu osvajanja«. (Documenti diplomatici, o. c., VI (1, str. 133, doc. 267.)

skom odboru u Pariz izvještaj o povredama primirja i postupcima talijanske vojske prvih dana po okupaciji.¹⁰⁴ Vjekoslav Spinčić je 2. XII sastavio drugi izvještaj o progonima Hrvata u Istri. Isticao je da »cijeli postupak Talijana pokazuje da oni hoće silom da pripreve Istru za Italiju i da se tamošnji hrvatski i slovenski narod izrazi za nju« i tražio, »ili da se uz talijansku vojsku postavi u svako mjesto u jednakom broju jugoslavenske vojske, ili da se talijanske vojske odstrane iz svih mjesta i pošalje tamo francuske, engleske i američanske«. Spinčić je uputio taj izvještaj regentu Aleksandru pred njegov odlazak u Pariz.¹⁰⁵ Laginja je pak poslao regentu u Beograd Červara da mu podnese žalbe istarskih Hrvata na talijanske postupke. Tom prilikom poslao mu je i neke svoje prijedloge »što bi po mojem mnenju imala zastupati vlada Nj. kr. Visočanstva već prije konačnih mirovnih pregovora, jer treba pred mogućnicima još koješta u našem pogledu razbistriti«. ¹⁰⁶ Mnogo se polagalo na razgovore koje će regent voditi sa savezničkim državnici-
cima u Parizu. Spinčić je 21. XII poslao regentu u Pariz još jedan izvještaj o postupcima talijanskih okupacionih vlasti u Istri.¹⁰⁷

Istarski emigranti bili su ohrabreni vijestima što su dobili od Spinčića i Červara po njihovu povratku iz Beograda. Červar je pričao da se prilikom audijencije kod regenta govorilo i o tome koliko ustanika može dati Istra za slučaj da dođe do rata, koji je regentu izgledao vjerojatan.¹⁰⁸ Na sastanku emigranata koji se održavao u Zagrebu 29. i 30. XII 1918. diskutiralo se o organiziranju široko zasnovane političke i vojne akcije za Istru.¹⁰⁹

¹⁰⁴ U Arhivu JO čuva se prijepis »Prosvjeda Narodnog vijeća SHS protiv okupacije Istre po talijanskoj vojsci« od 15. XI 1918, koji sadržava uglavnom podatke o talijanskim postupcima u Istri. Taj je prosvjed vjerojatno Červarov izvještaj.

¹⁰⁵ Vjekoslav Spinčić, Moje izbjivanje iz Istre, Zagreb 1922, str. 13. Prijepis Spinčićeva izvještaja čuva se u Spinčićevu arhivu, sv. 20.

¹⁰⁶ Laginjin dnevnik, 20. XII 1918 (Rukopisna zbirka Sveučilišne knjižnice u Zagrebu). Iz jedne bilješke Laginjinje izlazilo bi da je on sastavio jedan memorandum o postupcima talijanske vojske u Istri, koji je imao prof. Novljan predati talijanskom kralju, a ako to uspije, onda bi se taj memorandum poslao Orlando, Sonnino, Bissolatiu, Wilsonu, regentu Aleksandru i Trumbiću (Laginjin dnevnik, o. c., 4. I 1919). Taj memorandum nije pronađen u Laginjinom arhivu u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, a nije ni poznato da li je Novljan uspio izvršiti svoj zadatak. Vjerojatno nije.

¹⁰⁷ Spinčić, o. c., str. 14. Prijepis izvještaja u Spinčićevom arhivu sv. 20.

¹⁰⁸ Laginjin dnevnik, 27. XII 1918.

¹⁰⁹ Iz Laginjinih bilježaka bi izlazilo da se tada diskutiralo o stvaranju organizacije istarskih emigranata i da su pali prijedlozi da u odbor uđu dr Ivo Milić, dr Orlić, župnik J. Mandić, dr Perčić i prof. Ribarić, a u savezničke zemlje da se pošalju delegati, i to: prof. Novljan ili B. Posedel u Čehoslovačku, dr Kraljić u Poljsku, Rikard Katalinić-Jeretov ili dr Dinko Trinaestić u Francusku, Milan Marjanović ili dr Ante Mandić u Englesku, dr Tentor ili dr Zucco u Italiju, dr Ante Mandić u Sjedinjene Države, a u odbor za propagandu da uđu prof. Žic, dr Škaljer, prof. Novljan ili Bazeli. Prema prijedlogu dra Červara, odbor bi imao dva odsjeka, vojni i agitacioni. Červar je isticao naročitu važnost organiziranja istarskih legija. Vladimir Nazor je također bio za vojničku organizaciju, ali je tražio da se posveti pažnja i agitaciji preko jednog glasila istarskih emigranata. Prof. Novljan je, međutim, amatrao da je sada najvažniji zadatak vršiti pripreme za Kon-

Konferencija mira bila je na pragu. Svi su bili u očekivanju odsudnih dana kada će se rješavati pitanje jugoslavensko-talijanske granice. Iz Istre, najviše iz kvarnerskih otoka, stizale su u Zagreb i Beograd predstavlke u kojima se tražilo smjenjivanje talijanskih okupacionih trupa i priključenje Istre Jugoslaviji.¹¹⁰ Sastavljale su se i prve spomenice za konferenciju mira. Krčki biskup Mahnić pripremio je opširan memorandum o položaju pod talijanskom okupacijom na kvarnerskim otocima i posebno o progonima hrvatskog svećenstva i slavenskog jezika u crkvi. U njemu tvrdi da je talijanska okupacija kvarnerskih otoka već od prvog početka »pokazala značaj neprijateljske invazije s očitom namjerom definitivnog pripojenja kvarnerskih otoka talijanskom kraljevstvu« i da je u tom cilju upotrebljavala sva moguća sredstva, od lukavštine do sile. »Iz svega je izbijala očevidna nakana kako bi se što prije uklonilo i odstranilo sve što stoji na putu talijanskim aspiracijama na sve otoke. Sve je nekako ciljalo na to ne bi li se hrvatski elemenat što prije prignjavio i zagušio, a Kvarner se pred Evropom pokazao s talijanskim licem, kako bi Italija imala pravo na mirovnoj konferenciji u ime narodnog principa reklamirati ga za sebe«. »Nadali smo se da će k nama doći prijatelj, saveznik, čuvar javnoga reda«, piše Mahnić.

ferenciju mira. Na tim sastancima čuli su se prigovori Laginji što inzistira da se što više izbjegnica vrati u Istru. Nije poznato kakvi su bili rezultati ovih sastanaka. (Laginjin dnevnik, o. c., 29. i 30. XII 1918.)

¹¹⁰ Tako se u predstavi regentu Aleksandru iz sela Dragozetića kaže: »Ogorčeni u dnu srca svoga što hoće silom da nas prikažu i učine Talijanima, dižemo i najodrešitije kličevo, nek nas čuje cijeli svijet: Hrvati smo se rodili, Hrvati hoćemo umrijeti za našu ujedinjenu domovinu Jugoslaviju«. (Predstavka od 6. I 1919. Arhiv JO). Seljani Predočice sa Cresa pak mole da se Cres »oslobodi talijanskog zuluma, koji nam napokon prijeći i moliti Boga u hrvatskom materinskom jeziku, te neka im dođe željeni mir, red i sloboda«. (Predstavka regentu Aleksandru od 5. XI 1919. Arhiv JO). Iz sela Lubenice traže da »jugoslavenski Cres bude čim skorije riješen talijanskog pašovanja, a sjedinjen s Jugoslavijom, jer on tamo spada etnički, geografski i po svom političkom osvjedočenju« (Predstavka regentu Aleksandru od 6. I 1919. Arhiv JO). Iz sela Beli, isto na Cresu, mole da saveznici ne dopuste da Italija pripoji »ove isključivo jugoslavenske krajeve, te život učini još nesnošljivijim nego li je bio pod Austrijom, već nek se talijanski vojnici što prije odavde maknu mira i reda radi« (Predstavka regentu Aleksandru od 6. I 1919). Jugoslavenski odbor iz Malog Lošinja uputio je ministarstvu vanjskih poslova u Beogradu dva memoranduma moleći da se lošinjsko otočje oslobodi talijanske okupacije i pripoji Jugoslaviji. U njima je istaknuta strategijska i ekonomska važnost Lošinja, a pogotovo lošinjskih brodogradilišta. Odbor tvrdi da se doduše lošinjski brodograditelji i brodogradnici smatraju Talijanima, ali nisu »aku i javno ne iskazuju, baš toliko oduševljeni za pripojenje Lošinja Italiji, jer znadu vrlo dobro da njihovi brodovi ne će moći izdržati konkurenciju talijanske buduće mnogobrojne trgovačke mornarice«, te da su radnici brodogradilišta većinom mjesni Hrvati, koji govore domaćim dijalektom. On smatra da Jugoslavija ne bi smjela izgubiti ni jedno brodogradilište, jer Dalmacija još nema brodogradilišta za željezne parobrode. »Ako Lošinj pripadne Italiji, uništen je naš lošinjski težak«, kaže se dalje u predstavi. »Lošinjsko ostrvje proizvodi vina, ulja i ovčjeg sira. Ti proizvodi ne mogu konkurirati s vinom i uljem talijanskim i prodaju se na Rijeci. Naši težanci nisu nimalo oduševljeni za pripadnost Italiji, pa i oni koji su se do sada »zbog gospode« držali za talijansku stranku, od nje se odbijaju«. (Memorandum od 3. I 1919. Arhiv JO). Slični memorandum i predstavlke bili su slani i iz nekih drugih mjesta.

»mjesto toga dobili smo neprijatelja, tlačitelja. Mi se nalazimo u opsadnom stanju, u stanju ratnom. To je kruto progonstvo. Htjelo bi nas se prosto udaviti«. Mahnić protestira protiv takva postupanja i traži od konferencije mira da zaštiti taj narod. »Ogorčenost raste od dana do dana«, upozorava dalje Mahnić. »Narodu se otvaraju oči, on sve bolje uvida kakvom se udesu može nadati kad bi bio definitivno sjedinjen s Italijom, ako već sada, gdje se okupacija provela tek privremeno za uzdržavanje reda, tako brutalno s njime postupa, te bi mu se htjelo jednim mahom oteti što mu je najsvetije i najdraže na zemlji: jezik i narodnost.« Mahnić kaže, da »Italija sa svojom politikom u ovim stranama daje svjedodžbu posvemašnjih nesposobnosti upravljanja inorodnim zemljama« i traži da ti krajevi pripadnu Jugoslaviji. »Istočna obala Adrije po prirodnom i božjem zakonu pripada Jugoslavenima«, ističe Mahnić. »Htjeti ove strane pripojiti Italiji, počinila bi se u nebo vapijuća nepravda, pogotovo jer bi se u tom slučaju milijun Slavena silom podvrglo stranjoj vlasti koja već sada ni za čim ne gine nego kako bi što prije i u crkvi i izvan crkve izbrisala svaki trag slavenskoj misli i životu. Jugoslaveni otklanjaju novoga ugnjetavača koji im se silom nameće, a čvrsto se nadaju da im ga slavođobitni saveznici koji su pošli u rat za slobodu tlačanih naroda neće nametnuti.«¹¹¹

Izbjeglice iz okupiranih krajeva organizirali su protestne zborove protiv talijanskih progona i prije sastanka konferencije mira mobilizirali javno mišljenje u prilog pravednog rješenja pitanja Istre. Na velikom narodnom zboru, održanom u Zagrebu 5. I 1919, u ime istarskih Hrvata uzeo je riječ Vjekoslav Spinčić. Odražavajući njihove nade i bojazni pred odlučnim danima, koji su bili na pragu, on je izjavio u svom govoru: »Mi se pouzdajemo u pravednost naše stvari i ne plašimo se plebiscita slobodno izražena. Pouzdajemo se u cjelokupni naš narod Hrvata, Srba i Slovenaca koji neće dozvoliti da tuđinac gospodari u njegovim zemljama na moru, pouzdajemo se u našu cjelokupnu vladu, u naše odaslanike na mirovnom kongresu, u našega viteškog prijestolonasljednika, pouzdajemo se u Francusku, Englesku, Wilsona. Kad ne bi pomogli osloboditi nas tuđega jarma, lažnim bi se iskazala sva njihova načela o pravednosti, o slobodi i samoopredjeljenju naroda, sve njihove odnosne izjave, proglasi, govori. Kad bi se mi ipak u svim tima našim nadama prevarili, a držimo stalno da nećemo, onda bi, i koliko nam je žao svake kaplje ljudske krvi, morali prije ili kasnije... latiti se oružja. Nećemo ništa tuđega, hoćemo samo što je naše«.

Neće proći dugo i istarski će Hrvati doživjeti veća razočaranja nego što su u to vrijeme mogli i slutiti. Već prve diskusije o jadranskom pitanju na konferenciji mira pokazat će im da veliki saveznici ne vode mnogo računa o načelima koja su proklamirali kao ciljeve rata i da se pitanje Istre neće rješavati na osnovu načela narodnosti i prava samoodređenja naroda, kao što su zahtijevali i očekivali.

¹¹¹ Memorandum biskupa Mahnića Konferenciji mira od 31. XII 1918, prijepis (Arhiv JO).